

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. **Комп'ютерний дизайн:** Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.
Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 12 2022

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського3

Аналітика

Політичні акценти

Горова С.

Російська агресія проти України в реакціях міжнародної спільноти5

Потіха А.

**Російський псевдореферендум на окупованих територіях:
в оцінках політиків і експертів10**

Закіров М.

Причини, перебіг і наслідки мобілізації в РФ в оцінках експертів19

Тарасенко Н.

**Перемога ультраправих на виборах в Італії:
імовірні наслідки для України26**

Аулін О.

Українсько-іранські відносини: сучасний стан і нові тренди33

Економічний ракурс

Кулицький С.

**Зовнішня торгівля України: стан і проблеми розвитку
(на початок осені 2022 р.)38**

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України48

Сучасні дослідження та розробки академічної науки51

Наукові видання НАН України57

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти61

Астрономічна наука64

Здобутки української археології67

Питання екології та уникнення техногенних катастроф69

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

«Україна цінує людей, рятує людей – це фундаментальні правила для нашої держави», – звернення Президента України В. Зеленського

«Українці! Українки!

Сьогодні теж почну своє звернення з повідомлення про те, що відбулося в Туреччині.

Нарешті нам вдалося організувати зустріч наших хлопців, командирів з “Азовсталі”, з рідними. Зустріч саме в Туреччині, де наші воїни перебувають згідно з домовленістю про їхнє звільнення.

Вони в повній безпеці – з гарантіями Президента Туреччини Ердогана. Їм забезпечені належні умови. І тепер вони можуть бачитися зі своїми рідними.

Вони не бачилися протягом довгих місяців. І ось тепер я дякую всім, хто забезпечив їм можливість знову бути зі своїми родинами.

І ми зробимо все, щоб для родин усіх українців, які ще перебувають у російському полоні, одного дня стала можливою така зустріч – зустріч з рідними.

Україна цінує людей. Рятує людей. І допомагає всім тим, хто потребує допомоги. Це фундаментальні правила для нашої держави. І так буде завжди.

Велика група наших посадовців продовжує роботу з надання необхідної допомоги усім, хто був звільнений з російського полону. Питань, як ви розумієте, дуже багато. Це не тільки лікування та реабілітація, а й великий обсяг соціальних питань, часто – юридичних. Держава обов’язково допоможе усі їх розв’язати.

Водночас доволі інтенсивно на різних рівнях влади робиться все, щоб повернути нормальне життя у звільнені від окупантів райони.

Загалом це понад чотири з половиною сотні населених пунктів в одній лише Харківській області – ті, що були звільнені завдяки оборонній операції, що почалась у вересні й досі триває.

Відновлюється робота транспорту, пошти, поліції, нормальне постачання води, газу, електрики – настільки, наскільки це можливо. Після окупантів залишилося багато замінованих ділянок, багато розтяжок, майже вся інфраструктура зруйнована. Збитки колосальні.

Але життя повертається – повертається всюди, де вигнали окупантів. Здійснюємо й соціальні виплати – пенсії, зарплати. Зокрема й учителям, які були вірними Україні та не перейшли на програму окупантів.

Це насправді дуже важливо. Російські пропагандисти залякують людей у районах, які поки що контролюють окупанти, що Україна нібито вважатиме колаборантами ледве не всіх, хто залишився на окупованій території. Абсолютна маячня.

Наш підхід завжди був і залишається чітким і справедливим. Якщо людина не служила окупантам і не зрадила України, то немає підстав вважати таку людину колаборантом. Це елементарні речі. Якщо вчитель залишився українським учителем і не брехав дітям про те, хто ворог... Або якщо людина залишилась українським працівником української комунальної служби і, наприклад, допомагала зберегти енергопостачання для людей, то не можна в чомусь таку людину звинувачувати.

Сотні тисяч наших людей перебували на тимчасово окупованій території. Багато хто допомагав нашим військовим і спецслужбам. Багато хто просто намагався вижити й чекав, коли повернеться український прапор.

Звичайно, були й ті, хто зрадив Україну. Але такі випадки доволі швидко встановлюються Службою безпеки України та не є масовими. Росія не зустріла масової підтримки в Україні, і це факт.

Сьогодні продовжився наступальний рух нашої армії, усіх наших захисників. Є нові звільнені населені пункти в кількох областях.

Тривають жорсткі бойові дії на багатьох ділянках фронту. Але перспектива цих бойових дій залишається очевидною – дедалі більше окупантів намагаються втекти, дедалі більше втрат зазнає ворожа армія, дедалі більше розуміння того, що Росія зробила помилку, пішовши війною проти України.

Звичайно, там є багато фанатиків. Тих, хто ніколи не визнає очевидну річ, що це безглузда війна для Росії, у якій Росія не може перемогти. Бо неможливо перемогти народ, який зберігає єдність і знає, за що воює.

Про народи Росії не можна сказати такого ж, як про український народ. Ніхто з тих, кого зараз відправляють на війну після злочинної мобілізації, не зможе пояснити: а навіщо це йому особисто? Чому він повинен ризикувати своїм життям?

Ми бачимо вже зараз серед загиблих окупантів і тих, хто був забраний просто тиждень чи два тому. Людей не готували до бойових дій, у них немає жодного досвіду, щоб воювати на такій війні. Але російському командуванню просто потрібні якісь люди – і будь-які, щоб поставити їх на місце загиблих. А коли й ці нові загинуть, відправлять іще людей. Так воює Росія. Так вона і програє.

Їй не допоможуть якісь там псевдореферендуми, якісь там оголошення про анексії, якісь там розмови про вигадані ними кордони, які намальовані незрозуміло де...

Є чіткий і міжнародно визнаний кордон України. Є життя, яке ми повинні захистити. Є безпека, яку ми маємо відновити. І все це буде. Все це ми робимо.

І ще одне.

Сьогодні Росію остаточно відсторонили від ухвалення рішень у світовій авіації. Не буде більше представників держави-терориста в керівному органі – раді Міжнародної організації цивільної авіації. Це дуже

вагома світова інституція, яка є спеціалізованою установою ООН, і це дуже промовистий сигнал усім іншим міжнародним організаціям.

Державу, яка порушила стільки норм міжнародного права, не можна зберігати в будь-яких міжнародних організаціях як нібито нормального учасника. Росії не місце в глобальній спільноті.

Я дякую всім, хто допомагає нам захищати свободу!

Слава всім, хто бореться за Україну!

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2022. – 3.10).*

Аналітика

Політичні акценти

С. Горова, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Російська агресія проти України в реакціях міжнародної спільноти

У нинішньому засіданні Генеральної Асамблеї ООН узяли участь лідери держав, прем'єр-міністри, глави зовнішньополітичних відомств усіх 193 держав-членів організації. Відповідно, це – найбільше за три роки зібрання Генасамблеї після того, як пандемія COVID-19 призупинила офлайн-заходи та міжнародні зустрічі. Під час засідання було сформовано порядок денний ООН на весь наступний рік. І війна РФ проти України – одне з головних питань цієї осені для світу. Глави держав і міністри наголосили на нагальності припинення конфлікту в Україні, який загрожуює Європі та всьому світові у всій системі міжнародних відносин.

На відкритті Генасамблеї Генсек ООН А. Гутерреш наголосив присутнім на неприпустимості територіальних зазіхань одних держав щодо інших. «Земля палає. Війна в Україні спричинила міграцію мільйонів біженців і зачепила мільярди... Статут Організації Об'єднаних Націй та ідеали, які він представляє, нині під загрозою. Ми зобов'язані діяти. Такі кризи, як війна в Україні, загрожують безпосередньо майбутньому людства та долі нашої планети», – наголосив А. Гутерреш (URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/27/bilshist-krayin-zasudzhuyut-rf-ta-ridtrymuuyut-ukrayinu-abo-pro-shho-govoryly-na-77-j-genasambleyi-oon>. 2022. 27.09).

Пізніше Генсек ООН А. Гутерреш також заявив про незаконність псевдореферендумів та анексії Росією окупованих Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України. «У цей момент небезпеки я маю підкреслити свої обов'язки, як Генеральний секретар, щоб відстояти Статут ООН. Статут ООН чіткий: будь-яка анексія державної території іншою державою в результаті використання зброї чи застосування сили – це

порушення принципів Статуту ООН та міжнародного закону», – зазначив він (URL: <https://suspilne.media/286989-z-nimi-ne-mozna-zmiritisa-guterres-pro-referendumi-rf-ta-aneksiu-ukrainskih-teritorij>. 2022. 29.09).

Участь у Генасамблеї за допомогою відео зв'язку взяв також Президент України В. Зеленський. Він наголосив, що «проти України скоєно злочин, і ми вимагаємо справедливого покарання... І поки агресор є стороною ухвалення рішень у міжнародних організаціях, його треба ізолювати в них, принаймні на час агресії. Позбавити права голосу. Позбавити прав делегації. Позбавити права вето, якщо це член Радбезу ООН. Тобто покарати всередині інституцій.

...Має бути створений спеціальний трибунал для покарання Росії за злочин агресії проти нашої держави. Це те, що стане сигналом для всіх потенційних агресорів, що вони повинні цінувати мир, інакше будуть притягнуті до відповідальності світом», – наголосив Президент України (URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-77-yi-sesiyi-77905>. 2022. 22.09).

У своєму виступі лідер нашої держави окреслив систему заходів, які мають бути здійснені міжнародною спільнотою для унеможливлення цієї агресії та подібних агресій у відносинах між державами в цілому. Такі заходи мають передбачати обмеження ціни, за якими РФ відправляє на експорт свої енергоресурси, зробивши російські нафту та газ знову «просто звичайними товарами». У цьому випадку видається за необхідне визнати Росію державою – спонсором тероризму. На всіх рівнях. В усіх країнах, які сповідують цінності миру й захисту людського життя. Юридично. Політично.

Політичне рішення може бути прийнято на рівні парламентів. Це фундамент для відновлення елементів глобальної безпеки.

Президент В. Зеленський підкреслив, що глобальну безпеку неможливо відновити без відновлення територіальної цілісності того, проти кого була спрямована збройна агресія. За його словами, Росія має бути покарана за порушення кордонів за допомогою санкцій та блокування торгівлі та відносин з нею. Він назвав п'ять пунктів універсальної «формули миру» від української влади:

- покарання за агресію;
- захист життя;
- відновлення безпеки й територіальної цілісності;
- гарантії безпеки;
- рішучість захищатися.

Президент також зауважив: «...Якщо ви уважно поглянете на нашу формулу миру, ви побачите, що її імплементація вже де-факто стає реформою Об'єднаних Націй. Наша формула універсальна, а отже, об'єднує північ і південь світу. Вона закликає світову більшість і спонукає до розширення представництва тих, хто залишився непочутим. Це дисбаланс, коли уся Африка, уся Латинська Америка, більша частина Азії, уся Центральна та Східна Європа підкорюються праву вето, якого самі ніколи не

мали» (URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-77-yi-sesiyi-77905>. 2022. 22.09).

Як зазначають ЗМІ, численні світові лідери також використали свої промови, щоб засудити війну РФ проти України та посилити ізоляційний тиск на неї, щоб змусити Росію домовлятися про мир. Як вказують у експертних кругах, збільшення недовіри світової спільноти до Росії різко зросло після того, як у розпал дебатів Генасамблеї президент РФ В. Путін оголосив про мобілізацію 300 тис. військових, що продемонструвало: Росія не має намірів найближчим часом завершувати війну в Україні. Також пролунали меседжі від президента Росії про те, що і ядерна зброя може бути варіантом, щоб начебто «захистити свої землі». Напередодні Росія оголосила про «референдуми» в кількох окупованих областях України. Це стимулювало світових лідерів до публічних заяв та змусило вжити заходів для підтримки України та щоб зупинити агресію РФ.

Терміново було розпочато консультації, результатом яких стала офіційна заява країн «Великої сімки» щодо невизнання будь-яких можливих підсумків «голосування». Також чітка обіцянка нових санкцій проти Росії та рішення Сполучених Штатів Америки і Великої Британії стосовно реалізації необхідності підсилення України зброєю для боротьби з агресією. Голова української делегації очільник МЗС України Д. Кулеба під час виступу в ООН зазначив: «Жодні слова засудження не можуть зупинити російську армію. Зупинити їх може лише українська армія, оснащена сучасною зброєю наших партнерів. І це тема практично кожної моєї розмови, яку я веду тут, у Нью-Йорку. Найкращий спосіб зупинити Путіна – надати Україні зброю», – заявив міністр (URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/27/bilshist-krayin-zasudzhuyut-rf-ta-pidtrymuuyut-ukrayinu-abo-pro-shho-govoryly-na-77-j-genasambleyi-oon>. 2022. 27.09).

Президент США Д. Байден, виступаючи з трибуни 77-ї сесії Генасамблеї ООН у Нью-Йорку, продемонстрував позицію й надалі підтримувати Україну та гостро відреагував на рішення Путіна про мобілізацію військовозобов'язаних на території РФ і проведення бутафорських референдумів для приєднання тимчасово окупованих територій України до складу РФ. Також Д. Байден приділив чималу увагу беззаконню путінського режиму, зауважив, що погрози Європі ядерною зброєю є надзвичайно серйозним порушенням Статуту ООН, та закликав світ до підтримки України, акцентуючи, що члени ООН мають бути єдиними проти російської агресії.

Навіть Китай та Індія, розвиваючи демонстрацію негативного ставлення до російської агресії, яке вони висловили під час саміту в Узбекистані, наголошували на серйозній стурбованості щодо конфлікту та його впливу на глобальний дефіцит продовольства й енергії у світі, на небезпеці загрози концепції суверенітету та територіальної цілісності, закріпленої в Статуті ООН. Такі ж самі занепокоєння висловила Бразилія, що

з Росією, Індією, Китаєм і ПАР формує так званий блок країн БРІКС. Раніше цей блок зазвичай унікав або ж не підтримував західних ініціатив і позицій у міжнародних відносинах. Підтримала Росію лише Білорусь. Хоча й вона закликала до припинення бойових дій, називаючи їх «трагедією».

Президент Польщі А. Дуда під час свого виступу сказав, що «ця війна не є регіональним конфліктом. Вона торкнеться наших і ваших країн. Якщо цього ще не сталося». За його словами, продовольча криза разом із привидом голоду є одним з драматичних наслідків російської агресії. А. Дуда запевнив, що Польща разом зі своїми партнерами з Європейського Союзу залишається непохитною для забезпечення експорту українського зерна. Він вважає, що треба розробити механізми покарання, щоб притягнути до відповідальності винних у порушенні міжнародного права. «Ті, хто свідомо знищує врожай у “житниці світу”, повинні знати, що їх переслідуватимуть, поки вони живі», – наголосив він (URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/27/bilshist-krayin-zasudzhuyut-rf-ta-pidtrymuuyut-ukrayinu-abo-pro-shho-govoryly-na-77-j-genasambleyi-oon>. 2022. 27.09).

Показовим є й те, що під час виступу на Генасамблеї ООН президент Євроради Ш. Мішель наголосив: коли постійний член Ради Безпеки ООН розпочинає неспровоковану й невинуватену війну, яку засудила Генасамблея ООН, його потрібно автоматично виключати з Ради Безпеки. Він також підкреслив, що використання вето має бути винятком, але натомість стає правилом (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/genasambleya-sharl-mishel-zaklikav-viklyuchiti-rosiyu-z-radi-bezpeki-oon-ostanni-novini-50272186.html> 2022. 24.09).

Показово й те, що Сполучені Штати Америки внесли в Раду Безпеки ООН резолюцію із закликом не визнавати жодних змін статусу тимчасово окупованих територій України, на яких Росія організувала псевдореферендуми.

Треба зазначити, що 10 членів Радбезу підтримали резолюцію, Китай, Габон, Індія та Бразилія утрималися, а Росія наклала вето.

Представниця Норвегії зазначила, що тепер Генасамблея має розглянути ситуацію, що склалася, та опублікувати звіт щодо використання права вето Росією.

У свою чергу ще раніше президент Сербії А. Вучич вказував на те, що Захід «майже точно» спробує виключити Росію з Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, і цей крок стане «руйнуванням міжнародного порядку». «Сербія не буде голосувати за щось подібне – обмеження права вето чи виключення Росії... Це буде руйнування міжнародного порядку», – заявив А. Вучич у кулуарах Генеральної Асамблеї ООН, повідомляють ЗМІ.

Він нагадав, що згідно зі ст. 109 Статуту ООН зміни до нього схвалюються більшістю у дві треті держав – членів організації. «Для одного з таких рішень їм потрібно, щоб Китай утримався. Бог його знає, що вони можуть зробити. Це і не далеко, і не неможливо. Для нас це буде

катастрофою. Через Косово, звісно», – додав А. Вучич (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/23/7147403>. 2022. 23.09).

Проте треба вказати, що матеріали зарубіжних ЗМІ демонструють, що дедалі більше країн долучаються в засудженні війни, яку Росія розв'язала проти України. Так, за повідомленням Associated Press, «західні офіційні особи неодноразово заявляли, що Росія опинилася в ізоляції після вторгнення в Україну в лютому. Однак донедавна це було здебільшого виданням бажаного за дійсне. Але ...велика частина міжнародної спільноти виступила проти конфлікту, проявивши рідкісну єдність у часто розколотій Організації Об'єднаних Націй» (URL: https://apnews.com/article/russia-ukraine-united-nations-general-assembly-states-government-and-politics-b7ec3ee21de1a7d7c982d4967223787d?utm_source=homepage&utm_medium=TopNews&utm_campaign=position_01. 2022. 24.09).

CNN також вважає, що Російська Федерація руйнує «той самий міжнародний порядок, заради якого збирається Рада Безпеки ООН. Оголошена мобілізація в РФ і фейкові “референдуми” на тимчасово окупованих територіях України – презирство до Організації Об'єднаних Націй» (URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-09-22-22/h_31827c90147599eed4fb76c14266607. 2022. 22.09).

Отже, треба вказати на таке:

1. Країни-учасниці 77-ї Генасамблеї продемонстрували свою єдність. З трибуни дебатів ООН Україна почула про значну підтримку з боку світової спільноти на кількох напрямках: допомога Україні в боротьбі з агресором, невизнання світом «референдумів» РФ, розслідування та покарання воєнних злочинів Кремля, збереження експорту зерна.

Уряди країн засуджують путінські заяви, які вказують на те, що Росія нині небезпечна для Європи. У Польщі обіцяють ще більше підтримки Україні на тлі цієї агресії; американське керівництво називає дії Росії безсоромним порушенням статуту ООН.

Відповідно, прослідковується чітка тенденція зміни орієнтирів і тих, хто раніше уникав засудження Росії у її діях в Україні. І це може мати серйозні політичні наслідки для Путіна.

2. Путін уже підняв ставки: в один день оголосив про мобілізацію, підтримав фейкові референдуми та пригрозив ядерною зброєю. Деякі експерти вважають такі кроки «запрошенням на переговори». «Це робиться, щоб схилити Захід до переговорів щодо України. Щоб Захід по суті визнав ексклюзивну сферу впливу, сферу інтересів Росії на території України», – вважає експерт-міжнародник Українського інституту майбутнього І. Куса, повідомляють ЗМІ.

Однак остання зустріч китайського лідера Сі Цзіньпіна з Путіним показала, що засуджуюча агресію РФ позиція Китаю не є абсолютною. Путін приймає позицію китайського лідера як некатегоричну, який «має питання та побоювання з приводу війни».

Прем'єр-міністр Індії Н. Моді також заявив публічно, що сьогоднішня епоха не є епохою війни та закликав В. Путіна рухатися до миру.

3. Треба також зауважити, що не лише політичне засудження російської агресії в Україні, а й активна матеріально-технічна допомога ряду країн – економічної і воєнної в протистоянні агресору разом із беззаперечними успіхами ЗСУ в боротьбі з російськими військами створюють передумови для запуску на території країни-агресора процесів як внутрішньої політичної, у тому числі на національному ґрунті, так і економічної дестабілізації. Більшість експертів, оглядачів вітчизняних і зарубіжних ЗМІ, переконані, що в сукупності ці фактори протягом нетривалого часу, у вимірі місяця-двох, можуть істотно вплинути на боєздатність ворога. Цей процес не зупинить, а, скоріше, прискорить уже оголошену в РФ термінову мобілізацію непідготовлених резервістів. Прогнозується, що ці обставини будуть сприятливими для нас у перебігах конфлікту.

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Російський псевдореферендум на окупованих територіях: в оцінках політиків і експертів

З 23 до 27 вересня на тимчасово окупованих росіянами територіях Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей було проведено псевдореферендум про приєднання цих регіонів до Росії. Цей псевдореферендум не передбачений жодним законодавством, навіть російським, проте це не завадило окупантам силовими методами провести його. Чотири дні люди «голосували» під наглядом озброєних осіб, на вулицях, на ринках, у наметах, біля будинків і квартирах. Як інформують ЗМІ, на вулицях окупованих населених пунктів останні п'ять днів було нелюдно. Місцеві просто не виходили з дому, щоб не потрапляти загарбникам і колаборантам на очі. Росіяни виловлювали перехожих навіть на ринках і в магазинах, ходили й по квартирах і під дулом автомата змушували людей ставити галочку в «правильному» місці. За відмову голосувати окупанти лякали звільненням з роботи або катівнею, а також викрадали. Тих, хто чинив явний супротив, депортували до Росії чи саджали у підвал. Жалюгідні спроби російської пропаганди зробити видимість високої явки розбилися об реальні цифри: більшість людей з тимчасово захоплених росіянами територій виїхали. У деяких населених пунктах лишилося менше чверті населення. Тому окупанти зганяли голосувати й цивільних росіян (URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/psevdoreferendумы-u-hersoni-na-donbasita-zaporizhzh-podrobyczy>. 2022. 28.09).

Проте це не завадило ватажкам так званих республік уже заявити, що фейкове «волевиявлення» щодо приєднання захоплених українських

територій до Росії відбулося. І вони дуже поспішили оприлюднити намальовані результати.

Як пишуть російські ЗМІ, окупаційні «адміністрації» захоплених частин Донеччини, Луганщини, Херсонщини та Запорізької області заявили, що за результатами псевдореферендумів більшість мешканців цих регіонів нібито висловилися за приєднання до РФ. Зокрема, за включення до складу РФ нібито проголосували: з окупованої частини Запорізької області – 93,11 % жителів, Херсонщини – 87,05 %, Луганщини – 98,42 %, Донеччини – 99,23 % (URL: <https://rubryka.com/2022/09/28/zelenskyj-nazvav-farsom-ogolosheni-okupantamy-rezultaty-tak-zvanyh-referendumiv>. 2022. 28.09).

Загарбники заявляють, що явка на псевдореферендумах у різних регіонах нібито була від 78 до понад 97 %. Це при тому що значна територія цих областей залишається під контролем України.

Тим часом СБУ встановлює кожного окупанта й колаборанта, хто причетний до псевдореферендумів на тимчасово захоплених територіях. Тому просять українців надавати фото- і відеодокази їхніх злочинів. Окреме покарання чекає на так званих міжнародних спостерігачів, яких Росія стягла на окуповані території.

За інформацією ЗМІ, «спостерігачами» на псевдореферендумах, які росіяни проводили на тимчасово окупованих територіях, стали представники восьми країн. Про це повідомляється на сайті Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. «Окупаційна російська влада цими днями робить неабиякі спроби за будь-яку ціну провести на тимчасово окупованих територіях свої псевдореферендуми. Для цього навіть покликала іноземних спостерігачів», – ідеться в повідомленні (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/24/novyna/polityka/ukrayini-rozpovily-yakuj-krayin-sposterihachi-pruyixaly-referendumu>. 2022. 24.09).

Відомо, що брати участь у фейковому «референдумі» погодилися представники Білорусі, Сирії, Єгипту, Бразилії, Венесуели, Уругваю, Того та ПАР. У Мінреінтеграції закликали правоохоронців розслідувати факти проведення, а також легітимність в'їзду, перебування та будь-яку діяльність іноземних спостерігачів на окупованих територіях.

У МЗС заявили, що всі громадяни України, які брали участь в організації псевдореферендумів, будуть покарані відповідно до норм Кримінального кодексу – правоохоронці вже вживають заходів для їх розшуку та притягнення до відповідальності. «Як і у випадку з українським Кримом, Луганська, Донецька, Запорізька та Херсонська області залишаються суверенними територіями України. Україна має повне право на відновлення своєї територіальної цілісності військовими та дипломатичними методами, продовжить звільняти тимчасово окуповані території. Україна ніколи не погодиться на будь-які ультиматуми РФ, а спроби Москви створити нові лінії розмежування чи послабити міжнародну підтримку України приречені на поразку», – ідеться в заяві (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/28/novyna/bezpeka/ukrayina-maye-povne>

pravo-povernennya-terytorij-vijskovymy-ta-dyplomatychnymy-metodamy-mzs-pro-psevdoreferendumu. 2022. 28.09).

У міністерстві також наголосили, що, влаштувавши «референдуми», росіяни продемонстрували, що всі їхні сигнали про готовність до переговорів є лише операцією прикриття для збройної агресії та безпорадними спробами утриматися на тимчасово окупованих територіях.

Президент України В. Зеленський заявив, що «цей фарс на окупованій території не можна назвати навіть імітацією референдумів». «Що намалюють замість результату, ми знали заздалегідь. Навіть розвідці не треба було особливо старатися. Погоджені цифри для цього фарсу були вкинуті в засоби масової інформації. Росія навіть не ховається», – наголосив Президент України.

Він також підкреслив, що «єдиною раціональною відповіддю на таку зухвалість окупанта» є ще більше підтримки для України. Президент подякував українським партнерам, які «підтверджують таку підтримку». Вона є оборонною, фінансовою, санкційною.

На засіданні Радбезу В. Зеленський підкреслив, що реалізація Росією так званого кримського сценарію та чергова спроба анексії української території означатиме, що з Путіним «немає про що говорити, це чітко й зрозуміло».

Українські політики заявляють, що це голосування не матиме реальних наслідків, а МЗС України закликала міжнародних партнерів засудити намір РФ стосовно «фейкових плебісцитів» на окупованих територіях. Зокрема, міністр закордонних справ України Д. Кулеба заявив, що ні фейкові референдуми на тимчасово окупованих територіях України, ні гібридна «мобілізація» в РФ нічого не змінять у планах України щодо деокупації своїх територій.

За повідомленнями ЗМІ, усі цивілізовані країни засудили російський псевдореферендум на українській території. Президент США Д. Байден заявив, що Сполучені Штати Америки ніколи не визнають результати «референдумів» на окупованих територіях України. «Сполучені Штати Америки ніколи не визнають українську територію чимось іншим, крім як частиною України. Російські “референдуми” є фікцією – фальшивим приводом для спроби анексувати частини України силою, що є грубим порушенням міжнародного права, у тому числі Статуту Організації Об’єднаних Націй», – ідеться в його заяві, оприлюдненій на сайті Білого дому (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-referendumu-bayden/32049229.html>. 2022. 24.09).

Д. Байден наголошує, що США працюватимуть із союзниками та партнерами, щоб завдати Росії додаткових «швидких і серйозних» економічних витрат. «Сполучені Штати Америки підтримують наших партнерів у всьому світі – і кожному націю, яка поважає основні принципи Статуту ООН – у неприйнятті будь-яких сфабрикованих результатів, які оголосить Росія. Ми продовжуватимемо підтримувати український народ і

надавати йому допомогу в безпеці, щоб допомогти їм захистити себе, поки вони мужньо протистоять вторгненню Росії», – додав президент США.

У свою чергу посол Сполучених Штатів Америки в Україні Б. Брінк також заявила, що США ніколи не визнають претензій Росії на анексовану українську територію. «Фальшиві “референдуми” та мобілізація є ознаками слабкості, провалу Росії. Сполучені Штати Америки ніколи не визнають претензій Росії на нібито анексовану українську територію, і ми продовжуватимемо підтримувати Україну стільки, скільки буде потрібно», – написала вона у твітері.

Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг вважає, що міжнародна спільнота має засудити так звані референдуми на окупованих територіях України (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-posol-ssha-referendumu/32044206.html>. 2022. 21.09).

Лідери Європейського Союзу також різко засуджують російський псевдореферендум й наголошують на необхідності посилення підтримки України. Як інформують ЗМІ, високий представник Європейського Союзу із закордонних справ та політики безпеки Ж. Боррель від імені ЄС виступив із заявою, у якій засудив фіктивні «референдуми», проведені Росією на окупованих територіях України, і результати яких не можуть мати жодних юридичних наслідків. «Європейський Союз рішуче засуджує незаконні фіктивні “референдуми”, проведені в частинах Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей України, які наразі частково окуповані Росією. ЄС не визнає і ніколи не визнає ці незаконні “референдуми” та їхні сфальсифіковані результати, як і будь-яке рішення, ухвалене на основі цих результатів, і закликає всіх членів Організації Об’єднаних Націй зробити те саме», – заявив Ж. Боррель (URL: <https://interfax.com.ua/news/political/861785.html>. 2022. 29.09).

Він вважає, що росіяни, організовуючи ці незаконні фіктивні «референдуми», прагнуть силою змінити міжнародно визнані кордони України, що є «явним і серйозним порушенням» Статуту ООН. «Їхні результати є нікчемними і не можуть мати жодних юридичних наслідків. Незаконні фіктивні “референдуми” Росії не мають легітимності й грубо порушують міжнародне право, а також міжнародні зобов’язання Росії», – наголошується в заяві.

Ж. Боррель зазначив, що «референдуми» проводили під час ведення Росією агресивної війни проти України, вони були спрямовані на анексію Росією окупованих територій України. «Вони порушують Конституцію України, незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України», – зазначив Ж. Боррель.

Разом з тим у своїй заяві він акцентує увагу на тому, що незаконні фіктивні «референдуми» Росії в Україні відбувалися на тлі «повсюдних і систематичних порушень прав людини, а також залякування громадян України з боку Росії та її нелегітимно призначеної влади на окупованих територіях України». «Тому ці незаконні голосування, проведені під тиском і

поспіхом, не є вираженням вільного волевиявлення людей, які проживають у цих регіонах України. ЄС високо оцінює мужність жителів України, які виступили проти “референдуму” і продовжують чинити спротив російській окупації», – підкреслив високий представник ЄС.

Він запевнив, що всіх причетних до організації цих незаконних фіктивних «референдумів», а також винних в інших порушеннях міжнародного права в Україні буде притягнуто до відповідальності. «У зв’язку з цим буде запроваджено додаткові обмежувальні заходи стосовно Росії. ЄС залишається непохитним у своїй підтримці незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів і вимагає, щоб Росія негайно, повністю та беззастережно вивела всі свої війська та військову техніку з усієї території України», – заявив Ж. Боррель.

При цьому він нагадав, що відповідно до Статуту ООН та міжнародного права Україна здійснює своє законне право на захист від російської агресії, відновлення повного контролю над своєю територією та має право на звільнення окупованих територій у межах своїх міжнародно визнаних кордонів. «ЄС та його держави-члени й далі підтримуватимуть зусилля України в цьому напрямі доти, доки це необхідно», – запевнив Ж. Боррель.

Генсекретар ООН А. Гутерреш також заявив, що будь-яке рішення РФ про приєднання Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України не матиме юридичної сили. За його словами, псевдореферендуми не можна назвати справжнім народним волевиявленням. «РФ як один з п’яти постійних членів Ради Безпеки несе особливу відповідальність за дотримання Статуту. Будь-яке рішення про приєднання Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України не матиме юридичної сили та заслуговує на засудження. Це неможливо погодити з міжнародно-правовою базою. Це виступає проти всього, за що має стояти міжнародна спільнота. Це нехтує цілями та принципами Організації Об’єднаних Націй», – підкреслив Генсекретар ООН (URL: <https://interfax.com.ua/news/general/862067.html>. 2022. 30.09).

Він вважає, що «це небезпечна ескалація, їй немає місця у сучасному світі, і це не повинно бути прийнято». «Позиція ООН однозначна: ми повністю віддані суверенітету, єдності, незалежності та територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах відповідно до відповідних резолюцій ООН. Хочу наголосити, що так звані референдуми на окупованих територіях проводилися під час активного збройного конфлікту, на територіях, що перебувають під російською окупацією, і поза правовим і конституційним полем України», – заявив А. Гутерреш.

При цьому він наголосив, що псевдореферендуми не можна назвати справжнім висловленням народної волі. «Зараз як ніколи ми повинні працювати разом, щоб покласти край цій руйнівній та безглуздій війні та відстоювати Статут ООН і міжнародне право», – заявив Генсекретар ООН.

Варто зазначити, що навіть деякі союзники Росії засудили псевдореферендуми на окупованих територіях України. Зокрема, Казахстан (член ОДКБ) не визнає можливої анексії Росією захоплених територій України через проведення там «референдумів». Про це заявили в Міністерстві закордонних справ Казахстану. «Що стосується проведення “референдумів”... Казахстан дотримується принципів територіальної цілісності держав, їх суверенної рівноцінності та мирного співіснування», – заявив речник МЗС А. Смадіяров (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3579604-kazahstan-ne-viznae-rosijskih-psevdoferendumiv-na-zahoplenih-teritoriah-ukraini-mzs.html>. 2022. 26.09).

Він також підтвердив відданість влади Казахстану раніше озвученій позиції президента країни К.-Ж. Токаєва про необхідність врегулювання російсько-українського конфлікту відповідно до Статуту ООН. «Ми підтверджуємо нашу готовність надавати всіляке сприяння налагодженню політичного діалогу. Водночас наша країна вважає, що збереження стабільності як на регіональному, так і на глобальному рівні є найважливішою метою», – зазначив А. Смадіяров.

Сербія, попри близькі відносини з Москвою, не визнає результатів заходів на окупованих територіях, які російська влада називає референдумами про приєднання до Росії. Про це заявив міністр закордонних справ Країни Н. Селакович 25 вересня в Белграді. «Сербія не може визнати цих результатів», – заявив він.

Н. Селакович пояснив це рішення, поміж іншого, зобов'язаннями Сербії щодо Хартії ООН та повагою до міжнародного права. За його словами, це «повністю порушило б наші національні та державні інтереси, збереження суверенітету та територіальної цілісності, недоторканність кордонів» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-serbii-psevdoferensumu-okupovani-terytorii/32051982.html>. 2022. 26.09).

Щоправда, лідери цих країн сподіваються на мирні переговори й залагодження конфлікту без застосування сили. На це сподіваються і в Австрії. При цьому керівництво країни засуджує нелегітимні фейкові «референдуми» на виправдання анексії територій України Російською Федерацією. «Це ще один серйозний замах на суверенітет і територіальну цілісність України. Ці фейкові “референдуми” не мають ніякої легітимності за міжнародним правом, і ми не будемо визнавати їх, як і анексії українських територій», – наголошують у заяві.

Австрія зазначає, що спробами русифікації України, ядерних погроз та оголошеною частковою мобілізацією Росія продовжує ескалацію своєї агресивної війни, а глобальні проблеми з цінами на енергоресурси та продовольством – прямий наслідок російської агресії й «умисно поглиблюється безвідповідальними та цинічними діями РФ» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/28/7147640>. 2022. 28.09).

Разом з тим Австрія закликає керівництво РФ діяти згідно зі своїми зобов'язаннями як постійного члена Ради Безпеки ООН і повернутися за стіл переговорів.

Натомість Велика Британія першою з країн Заходу запровадила санкції проти Росії за проведення псевдореферендумів на окупованих територіях України. Про запровадження санкцій оголосив міністр закордонних справ Д. Клеверлі. «Фіктивні референдуми, проведені під дулом пістолета, не можуть бути вільними або справедливими, і ми ніколи не визнаємо їх результатів. Вони відповідають чіткій схемі насильства, залякування, тортур та примусових депортацій на захоплених Росією територіях України», – заявив міністр. За його словами, санкції «спрямовано проти тих, хто стоїть за цими фіктивними голосуваннями, а також проти осіб, які продовжують підтримувати агресивну війну російського режиму» (URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/britaniya-pershoyu-u-sviti-zaprovadila-sankcii-proti-rf-za-referendumi#gsc.tab=0>. 2022. 28.09).

Як відомо, Європейський Союз також підготував новий пакет санкцій проти Росії.

Уряд Канади, який не визнає результатів російських «референдумів» на тимчасово окупованих територіях України, також введе санкції проти причетних до них осіб. Про це 28 вересня повідомив прем'єр-міністр країни Д. Трюдо у твітері. «Канада не визнає і ніколи не погодиться визнати результати нелегітимних “референдумів” Росії або її спроби незаконної анексії українських територій. Поясню: кордони України не зміняться. Територія України залишиться за Україною», – написав він (URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/kanada-vvede-sanktsiji-proti-rosiji-cherez-psevdoreferendumi-v-ukrajini-trjudo-1628401.html>. 2022. 28.09).

Д. Трюдо зазначив, що Канада має намір запровадити санкції проти осіб та організацій, причетних до цієї останньої спроби підірвати принципи державного суверенітету, які розділяють відповідальність за кровопролиття по всій Україні.

Ще раніше в США заявили, що найближчими днями оголосять про нові санкції проти Росії через проведення окупаційною владою «референдумів» на зайнятих російськими військами територіях України. Про це заявив помічник президента США з національної безпеки Д. Салліван. «Санкції щодо юридичних осіб та компаній за межами Росії, які підтримують референдуми, ви побачите найближчими днями. США зроблять подальші оголошення. Це лише подвоїть наші зусилля щодо надання Україні озброєнь та військової техніки», – наголосив Д. Салліван (URL: https://sensor.net/ua/news/3369486/ssha_nezabarom_ogolosyat_pro_novi_sanktsiy_i_protu_rosiyi_cherez_referendumu_na_okupovanyh_terytoriyah. 2022. 25.09).

Щоправда, Путін не звертає уваги на всі заяви та санкції й продовжує нагнітати ситуацію. Минуло лише кілька днів після проведення псевдореферендуму і він підписав указ про приєднання Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей до Росії. Як інформують

ЗМІ, Путін та голови «ДНР», «ЛНР», а також гауляйтери Херсонської та Запорізької областей підписали договори про «приєднання» нових регіонів до РФ. Церемонія відбулася в Кремлі після виступу Путіна, у якому він заявив, що жителі цих українських регіонів нібито висловили свою волю і «Росія не зрадить народ» (URL: <https://news-xl.net/war/putin-pidpisav-dogovori-pro-priiednannia-ukrainskih-regioniv-do-rf>. 2022. 1.10).

Тим часом міністр закордонних справ України Д. Кулеба заявив, що на тлі заяв Росії про анексію українських територій Україна звернулася до Міжнародного суду ООН. «Після спроб Путіна щодо анексії Україна офіційно повідомила Міжнародний суд ООН, що цей крок грубо порушує виданий 16 березня наказ, що юридично зобов'язує, про тимчасові заходи. Закликаємо суд розглянути справу по суті якнайшвидше», – ідеться в повідомленні (URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrayina-zvernulasya-do-mizhnarodnogo-sudu-oon-pislya-zayav-rosiyi-pro-aneksiyu-ukrayinskoyi-teritoriyi-mzs>. 2022. 1.10).

Міжнародний суд ООН у Гаазі постановив 16 березня, що Росія має негайно припинити всі військові операції на території України, які розпочалися 24 лютого 2022 р. Так, суд вимагає від РФ негайно припинити військові операції на території України; забезпечити, щоб будь-які військові підрозділи, які спрямовуються або підтримуються Росією, та інші організації й особи, підконтрольні їй, не вживали жодних кроків для продовження військової операції. Але Росія на це рішення не відреагувала та ймовірно не має намірів його виконувати.

Як пише політичний оглядач С. Колінсон в аналітичному матеріалі для CNN, анексія викристалізовує причини, чому Сполучені Штати Америки і їхні союзники так непохитно допомагають Україні у її військових зусиллях. Нове захоплення території України Росією є актом геополітичного піратства, який зробить війну більш небезпечною, принесе нові ризики стратегічним розрахункам Заходу та кине тривалий виклик міжнародному верховенству права (URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/urahan-putin-chomu-aneksija-ukrajinskikh-teritorij-nebezpechna-dlja-vsogo-svitu.html>. 2022. 1.10).

Серед експертів теж мало оптимізму. Мало хто сподівається, що правовими методами можна буде зупинити Путіна.

За словами експерта Фонду «Демократичні ініціативи» М. Золкіної, Росія зважилася на проведення псевдореферендумів на окупованих територіях, тому що в неї мало часу. Їй потрібно закріпити за собою захоплені землі України в найкоротші терміни. «Головним мотивом росіян зараз є спроба росіян зупинити плани контрнаступу України на окуповані території. І це нагальні заходи, рішення приймалося поспіхом, хоча розмови про референдум велися з моменту окупації Херсонської області. Тобто короткострокове завдання – спробувати зафіксувати ці території як нібито російські землі з тим, щоб в переговорах: а) не говорили про відновлення впливу України на ці території; б) щоб ядерний шантаж Росії був поширений на ці землі» – зазначила М. Золкіна (URL:

<https://www.slovoidilo.ua/2022/09/23/novyna/bezpeka/eksperty-rozpovily-chomu-rosiya-vse-taky-zvazhylasya-provesty-psevdoreferendumu>. 2022. 23.09).

У свою чергу О. Айвазовська, голова правління мережі Громадянського руху «Опора», заявила, що псевдореферендум не став чимось несподіваним і ця погана ідея буде дуже довго відгукуватися Росії в майбутньому. «Нічого нового. Насправді їм просто потрібен привід, щоб анексувати територію. Законної анексії бути не може в принципі, але прикриваючись рішеннями Держдуми та інших органів влади, росіяни підвищуватимуть ставки не просто поточні, а й для майбутніх поколінь політиків, яким, щоб зробити крок назад, доведеться змінювати Конституцію, пояснювати, чому це не територія РФ і т. д.», – зазначила вона.

За словами керівника політико-правових програм ГО «Український центр суспільного розвитку» І. Рейтеровича, такі дії з боку окупаційних урядів мають тактичну та стратегічну мету. «Тактична – це відповідь на вдалі дії Збройних сил України. І треба якимось чином терміново знайти перемогу. Перемога не може бути на полі бою, тому вони її шукають у політичних рішеннях і в намаганні знову розкрутити цю тему, що росіяни своїх не кидають і що вони їх підтримуватимуть, повертатимуть території і т. д.», – наголосив експерт (URL: <https://prm.ua/provedennia-referendumiv-na-okupovanykh-terytoriiakh-ta-iadernyy-shantazh-putina-prychyny-ta-naslidky>. 2022. 27.09).

Він вважає, що Росія намагається підняти ставки через те, що в Кремля немає більше інших інструментів впливу на Україну та західні країни. За словами І. Рейтеровича, приєднання окупованих територій до РФ дасть можливість оголосити мобілізацію або навіть запровадити воєнний стан у певних регіонах РФ і таким чином отримати певну оперативну паузу для того, щоб накопичити ресурси для продовження війни проти України. Адже наразі російська армія не здатна посилити тиск на українських захисників, тож враховуючи ті сили та засоби, які має РФ, вони можуть лише відбиватися на деяких напрямках і вести малоефективні наступальні дії на Донеччині.

На думку економічного експерта Б. Кушнірука, проведення «референдумів» на окупованих територіях це складова частина шантажу, який намагається реалізувати Путін. «Послідовність ця очевидна: “референдум”, народ цих областей “приєднався” до Росії, і Росія оголошує, що тепер це вже наша територія. А будь-який напад на територію Росії – ми будемо змушені застосовувати ядерну зброю в межах міжнародного права для захисту своєї території. Це очевидно», – наголосив експерт.

За його словами, Росія на офіційному рівні визнає анексію українських територій та повторює кримський сценарій 2014 р. Це саме те, що Кремль планував робити із самого початку вторгнення в Україну, а саме ліквідувати нашу державу або принаймні все лівобережжя. «Коли блеф стає зрозумілий усім, то це вже не блеф, а комедія. Тому що це вже серйозно не сприймається. Українська армія не припинить наступу, західні партнери

продовжать забезпечувати зброєю Україну. Спроби застосувати ядерну зброю обернуться кроками, які, я думаю, будуть катастрофічними для Росії. Тому я далеко не впевнений, що Росія наважиться повністю реалізовувати свій блеф. Тому що наслідки можуть бути погані саме для всіх цих осіб», – підкреслив Б. Кушнірук.

У свою чергу політолог О. Голобуцький заявив, що цілі Путіна час від часу змінюються. «Тому що з початку дати так званих референдумів змінювалися, бо Росія все ще сподівалася домовитися на вигідних для себе умовах, проте російський президент прийняв найгірше рішення, яке він міг прийняти, а саме анексію українських територій», – зазначив політолог.

Щодо подальших дій російського лідера, то, за словами О. Голобуцького, Путін поставить ультиматум Україні чи якусь іншу форму вибере. Чи знову ж таки це буде такий привід для переговорів. Ситуація ж динамічна та постійно міняється. Тож спрогнозувати подальший перебіг подій не може ніхто, адже Україна не має намірів поступатися своїми територіями, а Путін – змінювати свої рішення.

М. Закіров, завідділу СІАЗ НБУВ

Причини, перебіг і наслідки мобілізації в РФ в оцінках експертів

Успішний наступ збройних сил України, що розпочався у вересні зі звільнення від загарбників ключових для східного театру бойових дій міст і логістичних вузлів, змусив Кремль до відчайдушних кроків. Поспіхом проведені референдуми на захоплених територіях, підписання договорів із фейковими керівниками «ЛДНР» та інших незрозумілих утворень, визнання їхніх результатів органами державної влади РФ, на думку спостерігачів, мали відволікти увагу населення Росії від поразок на фронті. Пропагандисти й віддані В. Путіну культурні діячі намагаються створити в суспільстві атмосферу патріотичної істерії заснованої на лозунгах повернення «исконно русских земель», «священной войны» тощо.

Ще вагомим проявом пануючої в Кремлі розпачі і зростаючої слабкості стало проголошення мобілізації військовозобов'язаних, що було здійснено попри особисті запевнення В. Путіна. Зокрема, на початку березня 2022 р. він неодноразово заявляв, що влада не проводитиме мобілізацію серед населення і призов із запасу. Однак 21 вересня президент Росії В. Путін оголосив про початок часткової мобілізації в Росії.

Згідно з указом призову підлягають лише військовозобов'язані запасу, що мають певні військово-облікові спеціальності в кількості до 300 тис. осіб. Звісно, що одночасно таку кількість мобілізувати не реально і тому перша черга буде дещо меншою. Зокрема, на думку радника міністра внутрішніх справ України В. Денисенка, перша хвиля мобілізованих має замінити незворотні втрати російських військ на території України. «300 тисяч

мобілізованих – це не те що буде одночасно з’являтися. І це не значить, що завтра на лінії зіткнення буде 300 тисяч нових бійців. У першу чергу, вони сказали, потрапляють ті, хто мають військові спеціальності. Думаю, що ця перша хвиля буде 40–50 тисяч», – зауважує В. Денисенко (URL: <https://suspilne.media/284212-ci-vpline-castkova-mobilizacia-v-rosii-na-vijnu-v-ukraini/>).

Російська армія протягом літа безперервно штурмувала укріплені позиції українських військ і відповідно мала значні втрати живої сили. За даними відкритих джерел лише незворотні втрати російських військових на час оголошення мобілізації склали 55 тис. осіб. Разом із полоненими і пораненими ця цифра вже значно перевищує сто тисяч. Отже, В. Путін стикнувся з проблемою катастрофічної нестачі живої сили, яку треба швидко компенсувати. Так само нищівна поразка в Харківській області, що обурила так званих кремлівських яструбів і радикально налаштовану частину медійного простору Росії підштовхнула В. Путіна до потенційно непопулярного кроку. Як зауважує колишній міністр оборони, голова правління Центру оборонних стратегій А. Загороднюк, «Мобілізацію оголосили, в тому числі, щоб заспокоїти радикалів, щоб показати, що влада щось робить для виправлення ситуації» (URL: <https://suspilne.media/284212-ci-vpline-castkova-mobilizacia-v-rosii-na-vijnu-v-ukraini/>).

Слід зауважити, що сама по собі мобілізація, навіть часткова, є надзвичайним явищем. Достатньо нагадати, що на території Росії мобілізація до 2022 р. проводилася лише двічі – у 1914 р. і 1941р., тобто в часи великих військових конфліктів, коли можливостей регулярної армії вже не вистачає. Проголошення В. Путіним мобілізації є фактичним визнанням провалу планів проведення так званої спеціальної воєнної операції оскільки її не тільки не вдалося завершити в заплановані терміни і досягти заявлених цілей, але й неможливо продовжувати наявними силами.

Крім того, цілком підтвердилася передбачувана непопулярність мобілізації серед переважної більшості населення Росії. Як зауважує перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони і розвідки, генерал-лейтенант М. Забродський «... перспектива загинути поза межами своєї країни за примарні ідеали стала бентежити уяву вже зовсім іншого російського покоління. Його сприймання війни з Україною у кращому випадку складається із пропагандистських роликів і переможних репортажів в російських ЗМІ. Подібно до того, як для професійних військових є чітка різниця між поняттями “служити” і “воювати”, так і для абсолютної більшості поки що цивільних громадян РФ є суттєва відмінність між “підтримувати” і “брати участь”» (URL: <https://texty.org.ua/fragments/107791/yak-chastkova-mobilizaciya-u-rf-mozhe-vplynuty-na-hid-vijny-analiz-zabrodskoho/>).

Саме брати участь у війні багато хто з росіян, навіть тих, які ще вчора малювали новітні рашистські символи на власних автомобілях, не захотіли. Уже з перших днів у публічному дискурсі РФ з’являється термін

«мобілізація», що відображає сутність кампанії, у якій левову частку мобілізованих складають військові спеціалісти, стрільці і кулеметники, тобто те саме «гарматне м'ясо», що найперше свідчить про подальші плани воювати не за рахунок технологій, тактики і стратегії, а за рахунок переваги в чисельності живої сили. Роспропаганда почала активно розкручувати звичні лозунги: «Росія перемагала у війнах тільки “всім миром”, і лише коли її мешканці вважали, що йде “війна народна”; “народ Росії має згуртуватися перед загрозою НАТО”»; «Альянс має намір “розчленувати і пограбувати” Росію»; «не можна залишатися осторонь і звалювати весь тягар відповідальності на контрактників та “народні міліції” Донбасу»; «з нами вже зараз воюють на нашій території. Ми не лише “своїх не кидаємо”, ми “захищаємо себе”; «Росія воює зовсім не з Україною, а з НАТО. Захід заборонив Києву вести переговори із Росією». Також роспропаганда заявляє, що начебто «мобілізація торкнеться лише 1 % від облікового складу військовозобов'язаних» (URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/28/mobilizacziya-v-rf-na-rivni-kartopli-fri/>).

Проте значна частина населення не виявляє палкого бажання потрапляти до цього відсотка. Уже з перших днів оголошення мобілізації на усіх пропускних пунктах країн, куди відкритий виїзд для росіян, вишувалися багатокілометрові черги автомобілів із чоловіками призовного віку. Як повідомляє РБК-Україна з посиланням на міністерство оборони Великобританії у твітері, за сім днів після того, як президент В. Путін оголосив про «часткову мобілізацію», відбувся значний відтік росіян, які намагаються ухилитися від призову. «Хоча точні цифри невідомі, вони, ймовірно, перевищують чисельність усіх сил вторгнення, розгорнутих Росією у лютому 2022 року», – йдеться у повідомленні. (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiyi-vid-mobilizatsiyi-vteklo-bilshe-lyudey-1664429427.html>); (URL: <https://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/do-konca-dekabrya-v-ryade-kraev-u-granicy-s-rossiej-obyavlena-chrezvychnaya-situaciya.d?id=54785234>); (URL: <https://www.unian.ua/world/mobilizaciya-v-rf-latviya-ogoloshuye-ns-i-zakrivaye-odin-z-perehodiv-v-prikordonnih-z-rosiyeyu-regionah-11993256.html>).

На тлі ситуації, що розвивається на кордонах після оголошення мобілізації в РФ уряд Латвії затвердив пропозицію міністерства внутрішніх справ про оголошення надзвичайної ситуації. Як пише Delfi, надзвичайну ситуацію оголосили в пунктах перетину кордону та кількох прикордонних краях. «Щоб запобігти можливим загрозам для внутрішньої безпеки, уряд Латвії оголосив надзвичайну ситуацію з 28 вересня по 26 грудня в пунктах перетину кордону і в декількох прикордонних краях – Алуксненському, Балвському і Лудзенському». Повідомляється, що таке рішення затвердили в зв'язку з мобілізацією в РФ «з метою активізації військових дій на території України і необхідністю запобігти можливим загрозам для внутрішньої безпеки Латвії» (URL: <https://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/do-konca-dekabrya-v->

ryade-kraev-u-granicy-s-rossiej-obyavlena-chrezvychajnaya-situaciya.d?id=54785234).

Влада РФ намагається втрутитися в ситуацію. Зокрема, в Росії обговорюється можливість заборони на виїзд із країни чоловіків, які підпадають під мобілізацію, або навіть заборону покидати місце проживання без згоди воєнкоматів. На деяких кордонах, зокрема «Верхній Ларс» на російсько-грузинському кордоні, було розгорнуто мобільний призовний пункт.

Думки серед лідерів країн Європи в питанні чи варто сприяти втечі росіян від мобілізації розділилися. Поки Чехія, Іспанія і Німеччина заявляють про готовність відкрити для них кордони, Польща, Литва, Латвія та Естонія наполягають на тому, що росіяни повинні залишатися у своїй країні (URL: <https://www.unian.ua/world/mobilizaciya-v-rf-latviya-ogoloshuye-ns-i-zakrivaye-odin-z-perehodiv-v-prikordonnih-z-rosiyeyu-regionah-11993256.html>).

Тим часом, за даними відкритих джерел у Казахстані і Грузії, кількість мігрантів з Росії на кордоні і прикордонних регіонах починає створювати передумови виникнення гуманітарної катастрофи. Проте влада цих країн зберігає спокій і демонструє лояльність щодо мігрантів. Зокрема, президент Казахстану К.-Ж. Токаєв заявив, що країна «гарантуватиме безпеку росіян, які приїхали після оголошення мобілізації у РФ. За його словами, Казахстан має зберігати «доброзичливі стосунки із сусідами... Найголовніше, щоб ми зберігали згоду з сусідніми країнами. Ми від цього нічого не втратимо. В останні дні до нас приїжджає багато людей з Росії. Більшість із них змушені їхати через безвихідну ситуацію, що склалася», – зауважив К.-Ж. Токаєв. Він зазначив, що Казахстан повинен «виявити турботу і гарантувати безпеку» росіянам, які приїхали, оскільки це «політичне й гуманітарне питання», а тому доручив уряду вжити необхідних заходів. (URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/tokaev-zayavil-hto-kazahstan-obespechit-bezopasnost-beguschih-ot-mobilizatsii-rossiyan>).

Тим часом спостерігачі фіксують суттєве зростання вартості оренди житла, прогнозують зростаючий тиск на ринок праці в країнах реципієнтах і можливе загострення соціально-політичної ситуації. Водночас у самій Росії відбулися численні акції протестів проти мобілізації, які були жорстко придушені, але в деяких регіонах, зокрема в Дагестані, вони супроводжувалися сутичками з правоохоронцями.

За повідомленням Головного управління розвідки Міноборони України для забезпечення виконання планів оголошеної в Росії «часткової мобілізації», влада в регіонах країни посилює поліцейські заходи, зокрема, з виявлення ухилянтів. Про це повідомляють у Краснодарському та Ставропольському краях, Архангельській, Волгоградській, Воронежській та Ростовській областях. У РФ почастишали й підпали військових комісаріатів. Нині відомо про такі випадки у 12 регіонах, а ще в п'ятьох регіонах від 21 вересня палали місцеві адміністрації. В Іркутській області 26 вересня чоловік застрелив військового комісара. Рідні чоловіка, який відкрив вогонь у

приміщені військового комісаріату, повідомили, що в нього мобілізували кращого друга (URL: <https://zmina.info/news/mobilizacziya-u-rf-perekryttya-dorig-oblavu-na-mobilizovanyh-ta-poshuky-sylovykamy-ukrayinskoyi-ridni-u-zhyteliv-prykordonnya/>).

Слід зауважити, що попри оголошення мобілізації на всій території РФ вона має чітко виражений регіональний характер. Як і раніше, основна частина мобілізованих припадає на депресивні регіони, національні автономні утворення, а також окуповані території. Так, у Криму вже мобілізували 60 тис. чоловіків, а повістки масово вручають у місцях компактного проживання кримських татар. Президент України В. Зеленський заявив, що Російська Федерація використовує мобілізацію для знищення представників корінних народів тимчасово окупованої української Автономної Республіки Крим, Кавказу, Сибіру та інших територій Росії (URL: <https://zmina.info/news/mobilizacziya-u-rf-perekryttya-dorig-oblavu-na-mobilizovanyh-ta-poshuky-sylovykamy-ukrayinskoyi-ridni-u-zhyteliv-prykordonnya/>).

Експерти зазначають, що крім серйозних репутаційних втрат на тлі небаченої в історії втечі громадян за кордон від мобілізації, масова міграція чоловіків може викликати важкі економічні наслідки. Паралельно із вимиванням значної частини робочої сили важкого удару зазнає споживчий ринок. «Мобілізація завдає сильного негативного удару по споживчих настроях», – вважає економістка Renaissance Capital С. Донець. «Ми побачимо відмови від непотрібних покупок і глибоке падіння попиту». Вона прогнозує, що це спричинить додаткові 0,5 % до скорочення ВВП Росії цього року.

Bloomberg Economics також очікує, що призов поглибить падіння ВВП і прискорить інфляцію в країні. «Гірше того, ці наслідки, ймовірно, збережуться протягом наступних п'яти років», – зауважує російський економіст О. Ісаков. Н. Зубаревич, економістка Московського державного університету, передбачає, що в довгостроковій перспективі мобілізація та зростання кількості загиблих і поранених у війні призведе до скорочення і без того невеликої когорти росіян працездатного віку. При цьому, акцентує вона, головне – це відтік мізків, адже люди, які виїжджають, переважно, більш заможні та освічені (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/27/691920/>).

Так само експерти зазначають, що невдала кампанія з мобілізації в Росії може призвести до невдоволення діями влади навіть серед прихильників війни проти України. Американські аналітики Інституту вивчення війни ISW зазначають, що в РФ виникли серйозні та системні проблеми з оголошеною російським диктатором В. Путіним мобілізацією. «Помилки в перші дні мобілізації в розпал невдалої війни можуть бути цілком зрозумілі, але все ж таки демонструють те, що мобілізаційна інфраструктура виявилася підготовленою до великої війни не краще, ніж збройні сили. Вона виявила неефективну бюрократичну систему, яка навряд

чи зможе в короткі терміни забезпечити необхідний боєдатний резерв». Масштаби мобілізації в різних частинах РФ відрізняються, що може погіршити соціальну напруженість, що вже виникла через нерівність у створенні батальйонів найманців. Зокрема, голова Чечні Р. Кадиров вже заявив, що республіка не проводитиме мобілізацію, оскільки план призову в ній «перевиконано на 254 %». «Заява Кадирова – тривожний індикатор для Кремля: якщо один із найагресивніших прихильників війни відчуває необхідність відмовитися від мобілізації своїх співвітчизників, це вказує на те, що навіть Кадиров відчуває народне невдоволення», – дійшли висновку в ISW (URL: <https://espresso.tv/v-isw-sprognozuvali-yakimi-budut-naslidki-mobilizatsii-u-rosii>).

На суттєві прорахунки в питаннях забезпечення мобілізованих солдат вказують іноземні експерти, зокрема директор Центрального розвідувального управління США В. Бернс. За його словами, армія Росії має багато проблем, а нестача особового складу – лише одна з них. Він зазначив, що навіть якщо російський диктатор В. Путін здатний мобілізувати 300 тис. осіб – це не означає, що «їх кидатимуть як “гарматне м’ясо” на фронт». «Вони не будуть добре підготовлені, багато з них не матимуть необхідного озброєння та логістичної підтримки», – зауважив В. Бернс (URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/direktor-tsru-o-mobilizatsii-v-rossii-nedostatok-lyudey-tolko-odna-iz-problem-armii-rf>).

На низькій рівень матеріального забезпечення і організації вказують також й інші аналітики. Так, військовий експерт Р. Світан вважає, що дані російських ЗМІ про намір В. Путіна залучити резерви в розмірі понад один мільйон призовників до листопада є нездійсненними. Максимальна кількість, яку Росія зможе мобілізувати до кінця осені 250–300 тис. «Практично все готове до бою озброєння вже на лінії фронту, воно вже мінусується нашими українськими військами. Звичайно, ці люди можуть виконувати лише завдання доукомплектування якихось підрозділів або виконувати поліцейські функції всередині фронту: стояти на блокпостах, проводити якісь фільтраційні заходи. Навряд чи їх буде озброєно», – заявив експерт (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/jakshcho-pokrishka-probita-to-skilki-koleso-ne-nakachuj-nichoho-ne-vijde-vijskovij-ekspert-pro-perspektivi-mobilizatsiji-v-rf.html>).

Крім того, суттєве кількісне збільшення російських військ значно ускладнює питання матеріально-технічного забезпечення і логістики. «Важко зрозуміти, яка ціль такої операції. Тут зрозуміло, що тільки кожен десятий виживе, але ж так не робиться. Вони перевантажують свою логістику, яка в них вже і так є перевантаженою. Мені здалось, що мобілізація - це демонстративний крок спрямований на те, щоб утримати свої території і продемонструвати, що вони готові на останній крок – вони готові до останнього і не буде жодних відступів. Показати і росіянам, і світу, що вони готові на війну до останнього і далі буде ядерна зброя», – зазначає офіцер ЗСУ В. Трегубов. «Можливо, вони вірять у сталінську максиму, що кількість

сама по собі є якістю – що вони на Луганщину кинуть велику кількість м'яса, яке в житті автомат не тримало, то це їм допоможе. Мені здається, що ні, бо HIMARS все одно скільки в одному нещасному окопі сидить людей – 25 чи 250. Тут вже інший тип війни», – підсумував офіцер (URL: <https://espresso.tv/mobilizatsiya-u-rf-mozhe-zigrati-i-na-korist-ukraini-ofitser-zsu-tregubov>).

Водночас об'єктивний і зважений підхід в оцінках має переважати, і попри наведені вище думки, не давати права недооцінювати наслідки мобілізації для подальшого розвитку подій. Незважаючи на усі недоліки і прорахунки, на які вказують спостерігачі, В. Путіну вже вдалося мобілізувати за різними оцінками до ста тисяч особового складу. Навіть враховуючи відсутність бойового досвіду, належної підготовки, застаріле озброєння така кількість нових солдат здатна посилити можливості російських військ. Як зазначає керівник військового відділу фонду «Повернись живим» А. Римарук: «РФ все ж таки переважає нас в артилерійському озброєнні, авіації, бронетехніці. Але ми навчилися застосовувати правильні тактики ведення бою та наносити максимальне вогневе ураження по їхній логістиці, складам, угрупованням. Росіяни можуть вести війну в тій самій ефективності, як зараз, скоріш за все, ще дуже довго. Нам потрібно накопичувати зброю і робити якийсь перелом, адже статус-кво, який є зараз може тягнутись роками» <https://suspilne.media/284212-ci-vpline-castkova-mobilizacia-v-rosii-na-vijnu-v-ukraini/> Водночас слід зауважити, що посилюючи власну армію за рахунок мобілізації, влаштовуючи фейкові референдуми для забезпечення політичної підтримки своїх дій населенням Росії, В. Путін втрачає залишки впливу і підтримки на міжнародній арені і надає додаткових аргументів прихильникам України і наснаги партнерам нашої країни. «... мобілізація рф, як і “референдуми” ... на окупованих територіях може активізувати підтримку України західними партнерами, зокрема і в постачанні зброї. Якби вже сьогодні ленд-ліз хоча б на 10–30 % працював, наші успіхи на деяких напрямках були б більш значущими», – зауважує А. Римарук (URL: <https://suspilne.media/284212-ci-vpline-castkova-mobilizacia-v-rosii-na-vijnu-v-ukraini/>).

Отже, аналіз експертних думок і спостережень показує, що проведення мобілізації в Росії стикнулося з цілою низкою проблем, зумовлених прорахунками у внутрішній політиці Кремля, організації військ, масовою втечею осіб, що підлягають мобілізації за кордон тощо. Разом з тим мобілізація відбувається і, цілком вірогідно, принаймні кількісне посилення збройних сил РФ відбудеться. Однак вирішального впливу на перебіг подій на фронті, на думку експертів, ці заходи не матимуть, оскільки будуть нівельовані розширенням всебічної допомоги з боку партнерів України, більшою технологічністю західного озброєння, що вже стоїть на озброєнні й продовжує надходити, а головне – мотивацією воїнів ЗСУ.

Перемога ультраправих на виборах в Італії: імовірні наслідки для України

В Італії 25 вересня відбулися дострокові парламентські вибори, які стали наслідком літньої урядової кризи. У липні прем'єр М. Драгі подав заяву про відставку президенту С. Матареллі. Цей крок був зроблений через день після того, як урядова коаліція національної єдності розпалася через вихід із неї трьох партій: «Рух п'яти зірок», «Ліга» та «Forza Italia». Однією із причин суперечок у коаліції стали й розбіжності щодо підтримки України у війні з Росією. М. Драгі виступав за жорстку політику стосовно Москви, натомість його опоненти, особливо партія «Рух п'яти зірок», займають набагато менш однозначну позицію.

Як наслідок – президент С. Матарелла розпустив італійський парламент 21 липня, за вісім місяців до природного закінчення терміну, і призначив нові вибори.

Явка на парламентських виборах в Італії стала рекордно низькою – 63,95 %. Дані екзитполів та попередні результати з більшості дільниць підтверджують перемогу коаліції правих «Правий альянс Італії» у складі партій «Брати Італії», «Ліга» та «Forza Italia» («Вперед Італія»). Зокрема, партія «Брати Італії» отримала свій історично найвищий результат і набрала найбільше голосів – 26 %. Цей результат називають тріумфом порівняно з виборами 2018 р., коли партія отримала 4 %. Таким чином, майже гарантовано прем'єркою стане її лідерка Д. Мелоні (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/26/7369083/>).

«Ліга» М. Сальвіні, відомого прихильністю до В. Путіна, отримала 9 % та суттєво поступилася «Братам Італії», у тому числі в регіонах, де традиційно мала високу підтримку – так, у Венето «Ліга» взяла 14 %, порівняно з 32,5 % у «Братів Італії».

«Forza Italia» експрем'єра С. Берлусконі набрала близько 8 %. Разом партії отримують близько 44 %.

Серед партій центристсько-лівої коаліції найбільше голосів отримала Демократична партія – майже 20 %, що менше за очікування. «Рух п'яти зірок» отримує 15 %, що вважають для них непоганим відновленням позицій, а на півдні місцями здобула перемогу.

Через особливості процедури виборів в Італії, де частина депутатів і сенаторів обираються за мажоритарною системою, правоцентристська коаліція, що не дотягнула до половини голосів, отримала абсолютну більшість місць як у Палаті депутатів, так і в Сенаті – приблизно 240 з 400 і 120 з 206 відповідно. Партії правої коаліції в Італії заздалегідь домовилися про співпрацю в парламенті та при формуванні кабінету. Це означає, що вже за місяць у країні з'явиться перший за 11 років правий уряд. Крім того,

вперше в історії Італії крісло прем'єр-міністра, напевно, займе жінка – 45-річна Д. Мелоні.

Партію «Брати Італії» Д. Мелоні заснувала у 2012 р. як праву антиістеблішментську силу. Протягом останніх десяти років вона не отримувала значної підтримки серед електорату, який робив ставку більше на популістів. Домогтися успіху цього разу, за висновками експертів, допомогли кілька важливих чинників: незмінність гасел упродовж усіх років, особистий авторитет лідерки партії та вдале позиціонування політсили (URL: https://lb.ua/world/2022/09/26/530614_ultrapravi_druzi_putina.html).

«Брати Італії» на чолі з Д. Мелоні сповідує найбільш праві погляди, ніж будь-який основний політичний рух Італії з часів її колишнього фашистського лідера Б. Муссоліні. Багато журналістів і політичних аналітиків називають партію неофашистською або постфашистською (в контексті італійського фашизму, а не німецького націонал-соціалізму). Нинішні погляди «Братів Італії» досить радикальні навіть для правих партій, але не виходять за межі націонал-консервативних та традиціоналістських. Девіз партії: «Бог, країна та сім'я» – описує їх досить точно.

Партія має чітку антиіммігрантську політику, виступає проти широкого надання громадянства легальним іммігрантам і вважає, що незаконних іммігрантів треба висилати із країни. Загалом «Брати» хочуть збереження «традиційної Італії» – патріотичної, консервативної та католицької. Проте вони підтримують участь Італії у Євросоюзі та НАТО, паралельно критикуючи європейські структури за надмірну бюрократичність.

У міжнародних питаннях партія спочатку дотримувалася «раціональної» позиції. Підтримуючи НАТО, та з посиленням ролі Італії в Європі, вона виступала за збереження відносин із Росією. Більше того, дослідники вважали її однією з найпроросійськіших партій у Європі. Проте відразу після початку війни Росії проти України «Брати Італії» стали на бік України і залишаються на цих позиціях (URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/vibori-v-italiji-shcho-oznachaje-dlja-ukrajini-peremoha-pravikh-877896.html>).

Д. Мелоні позиціонує свою партію як основну консервативну групу Італії, називаючи її традиційною та правоцентристською. У своїй передвиборчій риторичі лідерка «Братів Італії» підтримувала боротьбу проти російської агресії та навіть постачання Україні зброї для самооборони. Підтримувати Україну та зберігати зовнішню політику уряду М. Драгі обіцяли також провідні члени партії «Брати Італії». Соратники Д. Мелоні також запевняли, що уряд під керівництвом «Братів Італії» буде жорсткішим щодо агресії В. Путіна, ніж уряд М. Драгі. Важливість України для «Братів Італії» підтверджує нещодавній візит одного з провідних політиків партії – А. Урсо до Києва.

З іншого боку, Д. Мелоні водночас критикувала «брюссельських бюрократів» і нещодавно виступила на боці прем'єр-міністра Угорщини

В. Орбана на тлі занепокоєння ЄС щодо демократичного відкату та корупції в його країні.

Коли результати показали, що вона може перемогти, Д. Мелоні, схоже, намагалася пом'якшити свою націоналістичну риторику. «Якщо ми будемо покликані керувати цією нацією, ми робитимемо це для всіх, ми зробимо це для всіх італійців, і ми зробимо це з метою об'єднання людей», – наголосила Д. Мелоні у своїй переможній промові після виборів 25 вересня (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-meloni-vybori-italiia/32052372.html>).

Якщо позицію Д. Мелоні загалом можна вважати проукраїнською, то її союзники по коаліції висловлюються переважно як «друзі Путіна». Так, колишній прем'єр-міністр С. Берлусконі, який очолює правоцентристську партію «Forza Italia», за кілька днів до голосування заявив, що В. Путіна «підштовхнули» до нападу на Україну його уряд, партія і російське населення.

Серйозне занепокоєння викликає присутність у майбутньому уряді Італії партії «Ліга», лідер якої М. Сальвіні під час виборчої кампанії заявляв, зокрема, що санкції проти Росії «непродумані», тому вони мають бути «переглянуті у Брюсселі». До вторгнення Росії в Україну М. Сальвіні був відкритим і палким шанувальником В. Путіна, показово позуючи на червоній площі в Москві у футболці із зображенням російського диктатора. «Ліга» виступила проти санкцій щодо Росії після анексії Криму в 2014 р., мотивуючи це тим, що це може завдати шкоди італійському експорту. Лідер «Ліги» неодноразово закликав до скасування санкцій ЄС проти Росії, називав законною анексію Криму, навіть відвідував окупований півострів у 2016 р. Протягом багатьох років М. Сальвіні часто літав до Москви. Виступаючи в Європарламенті, італійський політик заявляв, що «Путін більш демократичний, ніж ЄС», а у 2017 р. «Ліга» підписала угоду про співпрацю з партією В. Путіна «Єдина Росія». У 2019 р. М. Сальвіні назвав В. Путіна «одним із найкращих урядовців у світі».

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну М. Сальвіні опинився в ситуації, коли не міг далі відкрито підтримувати В. Путіна. Він засудив війну та агресію, однак так і не зміг вимовити фразу «Росія напала на Україну», прикриваючись лише заявою «Ми на боці слабших». Тому не дивно, що з початку повномасштабної війни Росії проти України рейтинг партії «Ліга» стабільно падає – з 19 % у січні до 13 % у вересні, при тому, що на виборах 2018 р. партія М. Сальвіні набирала 37 % голосів (URL: https://24tv.ua/hto-takiy-salvini-yak-kreml-vtrachaye-vpliv-italiyi_n2162640).

Разом з тим, як зазначає експерт-міжнародник Н. Іщенко, перемогу святкують все ж таки не «друзі Путіна», хоча вони й увійдуть в коаліцію, а політсила Д. Мелоні. Попри те, що її риторика не є проросійською, певна загроза для України через початок правління ультраправих сил в Італії існує. На думку Н. Іщенко, ключова причина голосування італійців за правих радикалів – відсутність економічного зростання та страх зростання цін на

енергоносії. Тому існує небезпека того, що італійський уряд тиснутиме на Брюссель щодо пом'якшення санкцій проти російських енергоносіїв. Це може стати найбільш реальною проблемою, яка чекає на нас у зв'язку з результатами італійських виборів. Тим паче, що Росія синхронно з виборами активізувала газовий шантаж стосовно Італії. Так, «Газпром» заявив про зупинку поставок блакитного палива буцімто «через відмови газотранспортного оператора підтверджувати заявки». Як це вплине на стосунки між Римом та Москвою наразі сказати складно (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/2022-10-03/italyanskiy-vopros-podderjat-li-pravyie-putina/48335>).

Хоча в цьому контексті знаково виглядає заява Д. Мелоні про те, що ключовою позицією її майбутнього урядування є орієнтир на енергонезалежність Італії. До того ж під час передвиборчої кампанії вона згадувала про відкриття атомних електростанцій як один із пріоритетів своєї діяльності. Це цікаво з огляду на те, що з 1987 р., в результаті референдуму, атомні станції в Італії були заборонені. Повернення до розвитку атомної енергетики Д. Мелоні аргументує тим, що Італія прагнучиме відійти від «російської голки», і газової в тому числі.

Так само дослідниця міжнародної політики з Університету Бірмінгема Я.-Ф. Барб'єрі звертає увагу на те, що економічні наслідки пандемії, а тепер і війни в Україні призвели до стрімкої інфляції в ЄС та Італії. Таким чином, відкрився простір для посилення популістських гасел. «З перемогою Мелоні загалом можна очікувати, що в окремих сферах, – як, наприклад, в питанні імміграції, – Італія просуватиме більш євроскептичні позиції порівняно з урядом Маріо Драгі. Однак я очікую, що сама Мелоні буде відносно обережно артикулювати євроскептичні позиції, враховуючи борг Італії – понад 150 відсотків валового внутрішнього продукту – і великі суми, які Італія має отримати від Брюсселя в межах Фонду відновлення економіки ЄС після пандемії», – зауважує експерт.

З нею погоджується Н. Іщенко, при цьому зазначаючи, що останніми роками особливої гостинності до мігрантів в Італії не було і так. «Це суспільний тренд, тому італійці будуть задоволені політикою нової влади в цьому питанні. До речі, поляки відбилися від звинувачень Брюсселя стосовно неприйняття мігрантів тим, що прийняли в себе шалену кількість українців, і їм вже ніхто не дорікає, навіть забули дружбу з Орбаном. Італія теж приймає українців, там трудова імміграція перетворилась на потужну хвилю імміграції, пов'язаною з війною», – наголошує Н. Іщенко.

Поряд із впливом виборів в Італії на європейську політику, українців, звісно, турбує, як їхні результати вплинуть на підтримку України у війні з Росією. Експерти наголошують, що після 24 лютого позиція як партії-переможця, так і самої Д. Мелоні була більш проукраїнською, ніж проросійською. Так, після того, як В. Зеленський привітав Д. Мелоні з перемогою на виборах і висловив надію на співпрацю з новим італійським урядом, глава «Братів Італії» запевнила українського президента в подальшій

підтримці з боку Риму. «Шановний Володимире Зеленський, Ви знаєте, що можете розраховувати на нашу вірну підтримку у справі свободи українського народу. Будьте сильними і бережіть свою віру!», – заявила Д. Мелоні.

Утім, права коаліція в Італії буде складною для України, бо Д. Мелоні все ж буде змушена рахуватися з партіями М. Сальвіні та С. Берлусконі – «Лігою» та «Вперед, Італія». Можливо, Італія займе більш обережну позицію щодо підтримки України у війні з Росією, аніж це було за прем'єрства М. Драгі. «Оглядачі звернули увагу: Італія і раніше не була серед лідерів військової та фінансової підтримки України – тобто, вона могла б робити значно більше. Але водночас Рим не блокує ніякої допомоги нам, тому є шанс, що італійська допомога Україні залишиться на тому ж рівні. Звісно, якщо Сальвіні та Берлусконі не будуть тісніше працювати з Путіним, щоб цьому перешкодити», – вважає Н. Іщенко.

Я. Барб'єрі нагадує, що Д. Мелоні описала вторгнення Москви як «неприйнятний широкомасштабний акт війни путінської Росії проти України» і підтримала відправлення зброї до України. «З цієї точки зору, я думаю, вона розуміє, що в нинішній ситуації вона не зможе просувати свою політичну візію, обираючи агресивну антиатлантичну позицію. Навпаки, я припускаю, що Мелоні має на меті позиціонувати себе політиком правого спрямування, з яким інші країни можуть вести розмову. Проте італійська громадська думка традиційно симпатизувала Москві. Надалі наслідки війни в Україні нікуди не зникатимуть, тож є ризик, що Мелоні може зайняти менш однозначну позицію стосовно України», – вважає дослідниця, додаючи, що досі незрозуміло, як присутність в коаліції відверто пропутінського М. Сальвіні вплине на подальшу політику італійського уряду щодо України.

На переконання В. Вдовиченко, доцентки кафедри Міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету ім. Б. Грінченка, асоційованої експертки Ради зовнішньої політики «Українська призма», питання зовнішньої політики для уряду Д. Мелоні буде відтіснятися на другий план більш пріоритетними викликами внутрішньоіталійського характеру, однак очікується, що в цій сфері нічого не змінюватиметься, принаймні найближчим часом. Сама Д. Мелоні та її партія «Брати Італії» неодноразово наголошували на підтримці військової допомоги Україні, а також орієнтацію на зовнішньополітичні вектори європеїзму та євроатлантизму (URL: <https://suspilne.media/285829-u-najblizci-piv-roku-italia-ne-zminit-pozicii-sodo-sankcijnoi-politiki-ta-dopomogi-ukraini-ekspertka/>).

У відносинах Італії з Кремлем, на думку В. Вдовиченко, кардинальних змін також не передбачається. Подальше несприйняття російської агресії в Україні новим, хоча й ультраправим урядом Італії, серед іншого, буде обумовлене неприйнятністю у цьому питанні позиції, принципово відмінної від думки 27-ми країн ЄС. Адже Італія дуже прагматично дивиться на свої економічні інтереси всередині європейського співтовариства.

За словами директора Інституту світової політики Є. Магди, не треба очікувати, що ми отримаємо Угорщину-2, просто матимемо праву Італію. «Треба розуміти, що Джорджія Мелоні має можливість стати першим прем'єром-жінкою в історії Італії. І ті заяви, які звучали під час виборчої кампанії, в принципі, корелюють із позицією нинішнього прем'єра Маріо Драгі щодо підтримки України. І тому я думаю, що тут не варто вважати, що Італія розвернеться і стане повністю проросійською», – переконує експерт (URL: <https://1zahid.com/info/zmina-vlady-v-italiyi-ne-vplyne-na-stavlennya-do-ukrayiny-ekspert-yevgen-magda/>).

У цьому контексті важливим в українському вимірі є зауваження оглядачів про те, що Д. Мелоні, на відміну від жорстких прихильників національних суверенітетів у Європі – наприклад, М. Ле Пен у Франції або В. Орбана в Угорщині – є стійкою атлантисткою та пронатівкою. Вона неодноразово заявляла, що не дозволить Італії стати слабкою ланкою антипутінської коаліції. Замість того, щоб вириватися з лав ЄС, вона вважає за краще його реформувати. Вона закликала до оптимізації бюрократичного апарату союзу, щоб забезпечити більш самостійне прийняття рішень його членами, хоча до цього часу вона доволі розпливчато і без деталізації висловлювалась щодо того, як саме це треба робити (URL: <https://www.kyivpost.com/uk/article/opinion/poglyad/yakymy-budut-naslidky-vyboriv-v-italiyi-dlya-ukrayiny.html>).

Також, на щастя для України, союзники «Братів Італії» по праворадикальній коаліції – партії «Ліга» та «Вперед, Італіє» – певним чином зазнали невдачі на виборах, тобто отримали голосів значно менше, ніж прогнозували, і набагато менше, ніж політична сила Д. Мелоні – лише 9 і 8 відсотків відповідно. Такий результат додасть Д. Мелоні набагато більшої впевненості в розробці її зовнішньої політики. Більшість експертів, які спостерігають за Італією, вважають, що вона обов'язково призначить міністрами закордонних справ і оборони когось із-за меж своєї партії, які будуть схвально сприйняті урядом Сполучених Штатів, щоб не похитнутися протягом цієї вирішальної зими в боротьбі за Україну проти Москви. Від неї можна очікувати жорсткої гри й у питанні підтримки політики ЄС щодо обмеження цін на газ і нафту, що, за її словами, потрібно й Італії. Хоч номінально Д. Мелоні перебуває в опозиції до уряду М. Драгі, у цьому питанні вона на його стороні і, безумовно, захоче, щоб це відчули і в Брюсселі. Адже перемога правих політсил на чолі з лідеркою партії «Брати Італії» Д. Мелоні на парламентських виборах викликає занепокоєння в низки країн Європи. Зокрема, про це заявив прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте. «Італія, звісно, викликає занепокоєння. Партії у цій коаліції говорили та робили речі, які мають змусити нас бути пильними. Це стосується і Росії, і фінансових та економічних питань», – зауважив М. Рютте в інтерв'ю нідерландському телебаченню. Він також додав, що готовий до співпраці з Д. Мелоні. «Але ми повинні дати їй шанс. Я намагатимусь побудувати з нею добрі стосунки», – запевнив М. Рютте.

Водночас науковий співробітник італійського Інституту міжнародних політичних досліджень (ISPI) Е. Тафуро в інтерв'ю виданню Newsweek заявила, що прихід до влади Д. Мелоні – це найкращий результат, на який міг розраховувати Кремль. На думку експертки, Росія довго вважала Італію однією з найбільш дружніх країн серед Євросоюзу, переважно через те, що Рим довго грав роль посередника у справах, що стосуються постачання енергоносіїв. Звичайно, за колишнього прем'єра М. Драгі, це було не настільки очевидно, проте з приходом Д. Мелоні уряд Італії може піти на безліч компромісів із Москвою (URL: <https://focus.ua/uk/world/530732-naruku-putinu-chego-ozhidat-ot-novo-premer-ministra-italii-smi>).

«З огляду на нинішню політичну обстановку, це найкращий результат, на який міг розраховувати Кремль. Путін бачить це і вважає Мелоні найкращим варіантом у межах поганих політичних відносин з Італією з двох причин», – зауважила Е. Тафуро.

По-перше, з погляду російського президента Д. Мелоні себе позиціонує як «захисниця італійських інтересів», які нібито страждають через втому від війни в Україні і спричинений нею стрибок цін на енергоносії.

По-друге, політичні партнери нового прем'єра в особі С. Берлусконі та М. Сальвіні менш агресивні в антиросійській критиці, а на думку деяких політологів, з В. Путіним їх навіть пов'язують давні дружні стосунки. Втім обидва політики «відхрестилися» від глави Кремля, як тільки він віддав наказ про вторгнення в Україну.

Проте, як вважає професор політології з Університету Нью-Гемпшира Л. Рірдон, якщо новий прем'єр Італії не зможе переконати Брюссель знизити економічні амбіції до кінця року, В. Путін спробує загострити ситуацію та внести розкол у ЄС, запропонувавши Д. Мелоні дешевші ціни на енергоносії. Крім того, В. Путін може зіграти на протистоянні блоку Д. Мелоні та її опонентів із Демократичної партії, яка займає відверто антиросійську позицію.

За словами колишнього співробітника відділу планування політики держсекретаря США М. Кімміджа, навіть якщо Кремль не шукатиме союзника в особі Д. Мелоні, боротьба «Братів Італії» та демократів дасть В. Путіну деякі переваги, оскільки він зможе інтерпретувати її перемогу як «настання нового століття у Європі», де підтримка України слабшає. Однак М. Кіммідж зазначив, що тріумф Д. Мелоні в Італії не обов'язково означатиме, що куди йде Італія, туди йде і вся Європа. Тому В. Путіну може не вистачити політичних очок, щоб увігнати клин між Європою та США, або просунути Україну до врегулювання на російських умовах.

Очікується, що коаліційний уряд Д. Мелоні буде створено не раніше кінця жовтня, доти чинний прем'єр-міністр М. Драгі залишається главою уряду. Цілком вірогідно, буде обраний варіант технократичного перехідного уряду, оскільки саме до цього в Римі вдавалися за замовчуванням в останні роки. І хоча перемога Д. Мелоні не є настільки ж бажаною для України, як продовження правління уряду М. Драгі, який був непохитно проукраїнським

і мав великий міжнародний вплив, результат парламентських виборів в Італії насправді міг бути й набагато гіршим. Однак загалом він є прийнятним для України, оскільки, принаймні найближчим часом, військова та економічна підтримка Києва, а також підтримка санкцій ЄС щодо Росії з боку Італії повинні залишитися незмінними.

Отже, нам доведеться шукати можливості для ефективної співпраці з новим урядом третьої економіки Євросоюзу.

О. Аулін, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Українсько-іранські відносини: сучасний стан і нові тренди

Звичайно, характер політико-дипломатичних відносин між країнами визначають декілька важливих напрямів, на яких відбувається співпраця. Найчастіше це економіка, наука й культура, а для світу ісламу важливу роль має ще й співробітництво в релігійній сфері. В умовах російської навали, розглядаючи питання розвитку або заморожування двосторонніх відносин із закордонними партнерами, офіційний Київ насамперед звертає увагу на їх ставлення до країни-агресора. Яскравим прикладом такої політики стало істотне зниження рівня дипломатичних відносин між Україною та Ісламською Республікою Іран через постачання до РФ дронів-камікадзе іранського виробництва.

Якщо звернутися до історії двосторонніх відносин, то треба зазначити, що їх розвиток відрізняла позитивна, хоча й не дуже висока динаміка. Українську незалежність Ісламська Республіка Іран (далі – ІРІ) визнала 25 грудня 1991 р. Початком двостороннього співробітництва України з ІРІ став офіційний візит міністра закордонних справ Ірану А. Велаяті у 1992 р. у Київ й підписання Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між державами. У січні та жовтні того ж року розпочали свою діяльність дипломатичні місії обох країн у Києві й Тегерані. З того часу між двома країнами підтримувався діалог на рівні зовнішньополітичних та інших відомств.

У 1996 р. у Тегерані відбулося перше засідання Міжурядової українсько-іранської спільної комісії з економічного та торговельного співробітництва. Друге відбувалося в Києві у 2000 р. Третє – знову в Тегерані в 2002 р. Четверте – через два роки в Києві. Ще два засідання відбулися в 2016 та 2017 р. відповідно в Тегерані та Києві. У 2016 р. у Німеччині в рамках Мюнхенської безпекової конференції, а також на 69-й сесії Генеральної Асамблеї ООН мали місце зустрічі очільників міністерств закордонних справ П. Клімкіна та М. Заріфа. У 2016 р. відбулися візити до Ірану офіційних делегацій на чолі з віцепрем'єр-міністром, міністром регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Г. Зубком, а також міністром енергетики і вугільної промисловості

України І. Насаликом. У 2017 р. Іран відвідала делегація України, яку очолював перший віцепрем'єр-міністр України, міністр економічного розвитку й торгівлі України С. Кубів з нагоди церемонії інавгурації президента ІРІ. У листопаді того ж року голова Комісії з питань національної безпеки та зовнішньої політики меджлису Ісламської Республіки Іран А. Боруджерді відвідав Київ. У 2020 р. відбулося одразу п'ять візитів офіційних делегацій в обидві країни, на жаль, чотири з них були присвячені обговоренню ситуації навколо сумної події – збиття іранською ППО українського пасажирського літака авіакомпанії «МАУ» (URL: <https://iran.mfa.gov.ua/cooperation/politic>).

Майже в такому ж дусі розвивалися економічні відносини між Україною та Ісламською Республікою. Їх відрізняли позитивні, але не дуже високі загальні показники навіть порівняно з іншими країнами Великого Близького Сходу. Про це, зокрема, свідчать відомості Державної служби статистики України (ДССУ) про міжнародні торговельні операції (таблиця 1).

Таблиця 1

		Товари	
Експорт з України		Імпорт в Україну	
Країна	тис. дол.	Країна	тис. дол.
Туреччина	2 134 652,8	Ізраїль	166 900,9
Саудівська Аравія	675 368,2	Саудівська Аравія	152 425,4
Ізраїль	524 747,3	ОАЕ	64 058,9
ОАЕ	432 184,5	Іран	35 128,7
Ліван	315 646	Йорданія	17 341
Іран	157 650,9	Оман	9301

Відповідно до інформації ДССУ, станом на 2019 р. серед 15 країн регіону за імпортом українських товарів Іран посідав сьоме місце (157 650,9 тис. дол.). Для порівняння: в Об'єднаних Арабських Еміратів аналогічний показник перевершував у 2,5 рази й становив 432 143 тис. дол. З експортом в Україну дещо інша картина – ІРІ посідав п'яте місце (35 128,7 тис. дол.), ОАЕ лише чверте, водночас постачаючи товарів на суму, що вдвічі більша – 64 058,9 тис. дол. Тобто 84-мільйонний Іран значно поступався 10-мільйонним Еміратам (URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm).

Проте в 2021 р. Іран імпортував з України товарів на суму 624 949,3 тис. дол., а експортував на 98 839,9 тис. дол. ОАЕ відповідно – на 530 808,1 тис. і 84 490,5 тис. дол. З одного боку, український експорт в Іран за два роки збільшився майже в 4 рази, а імпорт більше ніж у 2,5. Проте, якщо порівняти показники експортно-імпортних операцій з Німеччиною, практично рівною з Іраном за кількістю населення, ми отримуємо відповідно 2 866 373,4 та 6 284 374,9 дол. (URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/>

operativ2018/zd/ztt_za_kr_partner/ztt_za_kr_partner_u/Arch_ztt_za_kr_partner_u.htm).

Разом з тим треба зазначити, що в 2021 р. основу українського експорту становили сільськогосподарська продукція та харчові товари – 97 %, а імпорту з Ірану – їстівні плоди й горіхи, овочі і їх переробка, фармацевтична продукція. Міжрегіональне співробітництво між Україною та Іраном теж не відрізнялося підвищеною активністю. Ще в грудні 1999 р. було укладено Угоду про співробітництво між Харківською обласною державною адміністрацією та Губернаторством провінції Ісфаган, якою було започатковано українсько-іранське співробітництво на регіональному рівні. Майже через 20 років опрацьовувалося питання започаткування партнерських зв'язків між Львівською областю та провінцією Шираз зі встановленням братерських відносин між містами Львів і Язд. Отже, економіка явно не була проривною сферою в українсько-іранських міждержавних відносинах (URL: <https://iran.mfa.gov.ua/cooperation/region>).

Приблизно на такому ж рівні перебували наукові та культурні зв'язки між двома державами. Станом на 2019 р. в Україні навчалось близько 2 тис. іранських студентів. Тривала співпраця між обома країнами в галузі музичного та театрального мистецтва. У рамках обміну між ЗВО відбувалися візити до Ірану викладачів Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського та Київського інституту музики ім. Р. Глієра. У центральному приміщенні Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського працювала «Іранська бібліотека». У березні 2021 р. в одному з провідних тегеранських театрів відбулася прем'єра вистави «Голодомор». П'єса стала першою спробою винести на театральні підмостки актуальну й злободенну тему Голодомору українського народу 1932–1933 років. Це викликало жвавий інтерес серед іранських театральних мистецьких кіл. Після успішної прем'єри в Ірані трупа «Сегане» була запрошена на гастролі до Києва й участі в міжнародному театральному фестивалі «Золотий Лев» у Львові. Вистава «Голодомор» сподобалася українським глядачам і здобула почесну нагороду організаторів фестивалю (URL: <https://iran.mfa.gov.ua/cooperation/culture>). Враховуючи те, що з понад 300 мусульманських громад України лише дві були зареєстровані як шіїтські, можна уявити й рівень двосторонньої співпраці в релігійній сфері.

У політичному плані Ісламська Республіка Іран з моменту свого заснування в 1979 р. перебуває в жорсткій опозиції до США. Тегеран періодично називає Сполучені Штати Америки Великим Сатаною. Білий дім у боргу теж не залишається. За його ініціативою Іран був «нагороджений» статусом «країни-спонсора тероризму», а також багатьма видами санкцій, що зачіпають майже всі сфери життєдіяльності ІРІ. Якщо враховувати стратегічний характер відносин, який склався на сьогодні між Україною та США, стає зрозумілим й градус політичної співпраці між Києвом і Тегераном.

Із самого початку російської агресії Іран зайняв неоднозначну позицію. З одного боку, Тегеран неодноразово заявляв про необхідність збереження незалежності й територіальної цілісності України. Відповідні заяви в Києві робив, зокрема, колишній Надзвичайний та Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран М. Мораді. З іншого боку, ішлося про негативну роль Заходу в російсько-українських відносинах. Так сталося й 24 лютого 2022 р., коли президент Ірану Е. Раїсі у телефонній розмові з російським президентом висловив розуміння Іраном побоювань Росії того, що «розширення НАТО представляє собою серйозну загрозу безпеці та стабільності незалежних держав». На засіданні іранського уряду 27 лютого Е. Раїсі зазначив, що «Іран підкреслює необхідність збереження територіальної цілісності та національного суверенітету всіх країн», а дипломатія є єдиним надійним виходом із ситуації, що склалася. Водночас міністр закордонних справ Ірану Х. Амір-Абдоллахіян написав у твітері, що «українська криза породжена провокаціями НАТО. Ми не віримо, що звернення до війни – це рішення. Необхідне припинення вогню й пошук політичного та демократичного рішення» (URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsii-islamskoi-respubliki-iran-v-konteksti-viiny-rosii-proty-ukrainy.html>).

У формуванні такої позиції є декілька важливих причин. У сучасному Ірані, наприклад, існує щось на кшталт культу звільнення Палестини. Так, у центральній частині Тегерану розташована площа Палестини. Спеціальний підрозділ Корпусу вартівних ісламської революції (КВІР), який займається розвідувально-підривною діяльністю за кордоном, має назву «сили Кудс» (сили Єрусалиму). Цей підрозділ співпрацює з багатьма радикальними організаціями, наприклад Ісламський джихад у Палестині. У такий спосіб культивується ненависть до Ізраїлю, підтримка якого з боку США стає додатковим чинником негативного ставлення безпосередньо до Сполучених Штатів Америки. Звідси витікає ще декілька важливих моментів. Наприклад, оцінка зовнішньої політики інших країн у парадигмі «друг/ворог» США з відповідними наслідками. При такому розкладі Україна розглядається як дружня Вашингтону країна, яка, на думку іранської влади, переважно йде в кильватері американської зовнішньої політики.

Для ілюстрування згаданого висновку звичайно наводиться ситуація з будівництвом атомної станції в іранському Бушері. «Бушерський контракт» передбачав участь харківського «Турбоатома» в постачанні до Ірану устаткування для місцевої АЕС. У 1998 р. Україна відмовилася від участі в проєкті в обмін на ініціативу США з поглиблення українсько-американської співпраці, зокрема у сфері високих технологій. Пізніше Прем'єр-міністр України А. Кінах фактично визнав, що Вашингтон не виконав своїх обіцянок перед Києвом. Тоді українські виробники втратили багатомільйонний контракт не тільки в самому Ірані, а і в декількох інших країнах азійського регіону внаслідок відмови від співпраці з «Турбоатомом» з боку потенційних місцевих замовників (URL: <https://web.archive.org/web/20220125071657/https://www.pravda.com.ua/articles/2002/10/16/2991129>).

Аналізуючи сучасний зовнішньополітичний курс Ірану, також треба брати до уваги той факт, що одним з його стратегічних напрямів є створення «шиїтського півмісяця». Ідеться про зону впливу ІРІ на територіях, де мешкають шиїти, яка простягається від західного Пакистану та Афганістану, іде через Іран, шиїтські райони Іраку, Сирії, Бахрейну, Саудівської Аравії та Північного Ємену і виходить на узбережжя Середземного моря в шиїтській частині Лівану. Сьогодні найбільш важливою ланкою цієї геополітичної конструкції є Сирія, на території якої режим меншості – алавітів, яких батько Б. Асада об'явив шиїтами, – може лишитися влади в разі перемоги сил Західної коаліції на чолі зі США або ісламістів ІДІЛ. За роки активної участі Ірану в громадянській війні в Сирії Тегеран зазнав величезних фінансових втрат (що викликає незадоволення в ІРІ), а також людських – загиблі тисячі військовослужбовців КВІР, інших іранських підрозділів і бійців союзної ним ліванської Хізбалли. У таких умовах путінська пропозиція ІРІ отримати частину російських баз у Сирії з виводом із зон відповідальності військових РФ в обмін на постачання дронів-камікадзе власного виробництва виявилася для Тегерану надто привабливою, щоб від неї відмовитися (URL: <https://www.unian.net/world/iranskie-drony-novosti-ekspert-obyasnil-pochemu-iran-reshilsya-postavlyat-drony-rf-11991915.html>). До того ж зіграв свою роль і загальний настрій провідних близькосхідних країн, які в цілому не бажають нищівної поразки Москви в російсько-українській війні, побоюючись у цьому випадку занадто великого зростання впливу США та їхніх західних союзників на ситуацію в регіоні.

Відносно новим чинником у цій грі Тегерану є спроба розірвати кільце західних санкцій за рахунок інтеграції в Шанхайську організацію співробітництва (ШОС). У цій справі Кремль є також корисним для Ірану. Особливо в той час, коли російська влада зіштовхнулася з потужними західними санкціями та звернулася за досвідом в адаптації до них до свого вже традиційного союзника – ІРІ. Як повідомляє із цього приводу впливове іранське видання «Tehran times», «...за останні кілька місяців Росія зробила серйозні кроки до створення абсолютно нової зовнішньої політики, наріжним каменем якої стали економічні відносини з Ісламською Республікою. Високопосадовці обох сторін зустрічалися та відвідували один одного для консолідації двосторонньої співпраці в різних сферах, включаючи енергетику, нафту, газ і транзит, а також дипломатичні та політичні відносини» (URL: <https://www.tehrantimes.com/news/477124/Tehran-Moscow-laying-cornerstone-of-a-brand-new-strategic-relationship>).

У результаті іранці, не зважаючи на попередження США, постачають росіянам дрони-камікадзе «Shahed-136», які б'ють по мирним українським містам. Офіційний Київ прийняв рішення позбавити посла Ірану в Україні акредитації, а також істотно скоротити кількість дипломатичного персоналу іранського посольства через поставки Росії ударних безпілотників.

У відповідь речник Міністерства закордонних справ Ірану заявив, що рішення українського уряду про перегляд дипломатичних відносин з

Ісламською Республікою ґрунтується на «непідтверджених повідомленнях» та ажіотажі в ЗМІ, створеному іноземцями. Н. Канаані зазначив, що Іран зайняв «активну неупереджену» позицію щодо російсько-українського конфлікту, наполягав на протидії Тегерану війні та підкреслив необхідність врегулювати суперечку політичним шляхом, не вдаючись до насильства. На завершення Н. Канаані додав, що Іран відповість тим же на крок України та порадив уряду Києва уникати впливу третіх сторін, які прагнуть підірвати відносини між двома країнами (URL: <https://www.tehrantimes.com/news/477027/Iran-advises-Ukraine-not-to-be-influenced-by-countries-seeking>).

Отже, авантюризм російських лідерів, які вважали, що 24 лютого в самому центрі Європи вони розпочинають швидку й успішну локальну військову операцію на території сусідньої країни, відкрив скриньку Пандори, з негативними наслідками для всього світу. І тепер майже всі країни повинні визначитися щодо одного простого питання: на чиєму ви боці: агресора або його жертви? Деякі держави, на кшталт Ірану, демонструють бажання усидіти одразу на двох стільцях. Але сьогодні це вже неможливо. Якими будуть наслідки для двосторонніх відносин? Останні згортатимуться і невдовзі досягнуть свого дна. Вище було показано, що для України це майже не матиме помітних наслідків ані в економіці, ані в політиці. Постраждає наука й культурна сфера. На жаль, тепер стане ще складніше знайомитися з культурно-історичними досягненнями один одного та, скоріш, студентські обміни залишаться в минулому. Проте Тегеран зробив свій вибір, що фактично закрив для нього й такі стратегічні вікна можливостей, як реалізація Спільного всеосяжного плану дій (JCPOA) зі скасуванням санкцій, введених США в односторонньому порядку проти атомної галузі Ірану, і заміщення РФ на європейському ринку енергоресурсів.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Зовнішня торгівля України: стан і проблеми розвитку (на початок осені 2022 р.)

Повномасштабне російське воєнне вторгнення призвело не лише до помітного зменшення обсягів експорту українських товарів, а й українсько-російський експорт у сфері послуг. Особливо сильно через блокування роботи українських портів постраждав експорт транспортних послуг, які традиційно надавались Україною. Зауважимо, що в цій сфері українською владою та бізнесом було вжито низку заходів для поліпшення ситуації. Наприклад, під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну переробка вантажів через три українські порти на Дунаї в Одеській області (Ізмаїльський, Ренійський та Усть-Дунайський) зросла більш ніж у

2,6 раза. Причому певний період часу це були єдині три порти з 13, які змогли повноцінно працювати в Україні. Тоді як «у мирний час на них припадало трохи менш як 5 % експорту» (URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/pererobka-vantazhiv-cherez-dunayski-porti-zrosla-mayzhe-v-3-razi-11974860.html>).

Так само в документах Національного банку наголошується, що завдяки відновленню роботи низки вітчизняних морських портів у серпні зросли вантажні залізничні перевезення. При цьому «Укрзалізниця продовжила збільшувати пропускну спроможність транспортних сполучень з ЄС:

- відкрито дві ділянки на кордоні з Румунією;
 - кількість візків для перестановки рухомого складу на євроколію зросла майже у 10 разів від початку війни;
 - Україна та Молдова налагодили альтернативний залізничний маршрут для сполучення Одеси та Дунайських портів;
- на залізничній станції Чоп почав роботу новий логістичний хаб із широкими та вузькими коліями по перевалці зерна та олії» (URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-veresen-2022-roku>).

Наприклад, як наголосив начальник Одеської обласної військової адміністрації М. Марченко, відновлення залізничного сполучення з Республікою Молдова стало життєво необхідним на тлі постійних обстрілів мосту через Дністровський лиман російськими окупантами. «Тепер маємо альтернативу – головний залізничний маршрут для сполучення Одеси та Дунайських портів – «Рені» і «Ізмаїл» надійно підключений до залізничного сполучення. Розраховуємо, що обсяг вантажоперевезень складе 10 млн т на рік», – підкреслив він (URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/pererobka-vantazhiv-cherez-dunayski-porti-zrosla-mayzhe-v-3-razi-11974860.html>).

Водночас від повномасштабного російського воєнного вторгнення постраждало також і надання підприємствами-резидентами України транспортних послуг, пов'язаних із транзитом товарів з інших країн через територію України. Адже надходження таких вантажів з території Росії та Білорусі в Україну з 24 лютого цього року припинилося. До того ж, з 24 лютого різко змінились обсяги та маршрути вантажних і пасажирських перевезень у межах України та за кордон. І це закономірно призвело до низки серйозних проблем.

Зокрема, у ЗМІ повідомляли про чергу на пункті пропуску Дорогуськ-Ягодин, ключовому між Україною та Польщею, яка станом на 8 вересня з українського боку сягнула 50 км. На цей момент у ній перебувало 2673 вантажівок на виїзд з України. Однак треба підкреслити, що означена черга формувалася протягом доволі значного періоду. При цьому українські і польські ЗМІ іноді роблять акценти на різні причини формування цієї черги і події пов'язані з її ліквідацією. Після українсько-польських міжурядових

консультацій та завершення 9 вересня акції протесту польських водіїв вантажівок ситуація із пропуском вантажівок на українсько-польському кордоні поступово почала поліпшуватися.

Утім, на думку старшого наукового співробітника Інституту економічних досліджень та політичних консультацій І. Коссе, існують об'єктивні причини для черг із фур на кордоні. Адже «кількість автомобілів, що перетинають кордон, через блокування портів зросла в 5–7 разів. Також кількість вантажівок збільшилась і через скасування дозволів на автомобільні перевезення. Спочатку з кожною сусідньою країною окремо, а потім – на рівні ЄС. В Україні спростили вимоги для отримання ліцензії перевізника. Українська влада зробила це передусім, щоб подолати дефіцит палива та водіїв (більшість з яких військовозобов'язані чоловіки), бо з-за кордону під час війни треба масово ввозити зброю, техніку, гуманітарну допомогу, паливо тощо. Через це значно зросла кількість перевізників в Україні».

«Паралельно, через блокування морських портів і лише часткове відновлення експорту агропродукції, на залізниці утворилися кілька місячна черга з вагонів із товарами на експорт. Черги обумовлені неможливістю країн-сусідок перетравити по залізниці обсяги сільгосппродукції з України, що раніше головним чином експортувалась через порти. На тій стороні бракує і вагонів під євроколію, і локомотивів, і бригад» ([URL: https://biz.censor.net/resonance/3365529/vantajivky_z_eksportom_tyjnyamy_stoy_at_na_kordoni_z_polscheyu_a_na_zaliznytsi_cherhy_z_desyatktiv_tysyach](https://biz.censor.net/resonance/3365529/vantajivky_z_eksportom_tyjnyamy_stoy_at_na_kordoni_z_polscheyu_a_na_zaliznytsi_cherhy_z_desyatktiv_tysyach)).

Крім того, як зазначають оглядачі ЗМІ, мають місце й конфлікти інтересів, пов'язані з конкуренцією між українськими та іноземними перевізниками. А в умовах війни з Росією подібні конфлікти перетворюються на актуальні проблеми у двосторонніх і багатосторонніх зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних відносинах України з її європейськими партнерами. Проте це питання заслуговує на окреме дослідження.

Загалом же, скорочення обсягів вітчизняного експорту транспортних послуг у 2022 р. розпочалося під впливом повномасштабного російського воєнного вторгнення. Про це свідчать дані платіжного балансу України, представлені Національним банком. В Україні цього річні показники експорту транспортних послуг до початку повномасштабного російського воєнного вторгнення були близькі до відповідних показників за аналогічний період 2021 р. А після стрімкого обвалу на початку російського воєнного вторгнення на 43,9 % (березень 2022 р. до березня 2021 р.) обсяги українського експорту транспортних послуг почали потроху зростати. Зокрема, в липні цього року падіння експорту зазначених послуг становило 41,3 % до липня минулого року, а в серпні (відповідно до серпня) – вже 39,2 %. Певний позитивний внесок у цей процес зробило розблокування роботи українських портів для експорту вітчизняного зерна.

Прикметно, що за умов повномасштабного російського воєнного вторгнення однією з галузей української економіки, яка й надалі

продовжувала доволі ефективну зовнішньоекономічну діяльність, залишалась вітчизняна ІТ-індустрія. Так, обсяг експорту комп'ютерних послуг з України у І половині 2022 р. зріс на 23 % (до 3,74 млрд дол.) порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Утім, як наголосив виконавчий директор Асоціації «ІТ Ukraine» К. Васюк, «експортна ІТ-індустрія витримала виклики та показала стійкість і продовжує підтримувати економіку України. Однак показники експорту за червень свідчать про зниження темпів зростання в порівнянні з двома попередніми воєнними місяцями» (URL: https://itukraine.org.ua/eksportna-%D1%96t-galuz-prodovzhu%D1%94-p%D1%96dtrimuvati-ekonom%D1%96ku-ukra%D1%97ni.html?fbclid=IwAR1fDHAdiCn7Md_3J8d34pgoeGd7vividixOewjJGfn-cGdXYp6pIoZ4fYfk).

Водночас, як показують результати опитування, проведеного в липні 2022 р. Асоціацією «ІТ Ukraine» разом з юридичною фірмою Sayenko Kharenko, обсяги експорту комп'ютерних послуг з України можуть змінитися під впливом переміщення частини вітчизняного комп'ютерного бізнесу за кордон. Зокрема, «основними країнами релокації стали Польща, Німеччина, Іспанія, Румунія, Португалія, Болгарія, Нідерланди, Туреччина, Чехія, Молдова, Хорватія» Однак «серед опитаних ІТ-компаній жодна не має наміру повністю згорнути бізнес в Україні. У перспективі до кінця 2022 року, більшість ІТ-компаній (63 %) не планують часткову або повну релокацію. Лише 14 % опитаних розглядають часткову або повну релокацію за кордон до кінця року. Частина компаній (23 %) планує комбінувати релокацію за кордон та в межах України. Тобто, у сукупності 37% компаній розглядають релокацію як можливу до кінця цього року. Якщо ж ситуація в країні суттєво не зміниться, можна очікувати, що зазначений показник зростатиме». «Основним стримуючим чинником для релокації, зокрема подальшої релокації, компанії відзначили неможливість виїзду за кордон ІТ-спеціалістів, бажання ІТ-компаній платити податки в Україні, небажання більшої частини команди переїжджати, вищі витрати на ведення бізнесу за межами України. Водночас для третини ІТ-компаній останнє стає головним стримуючим чинником релокації» (URL: <https://itukraine.org.ua/nove-dosl%D1%96dzhennya-ponad-50-%D1%96t-kompan%D1%96j-ne-provodili-relokacz%D1%96yu.html>).

Зауважимо, що цьогоріч відносне падіння обсягів експорту українських послуг було значно меншим за відносне падіння обсягів експорту українських товарів. За січень – липень 2022 р. обсяг експорту послуг з України був лише на 5,0 % менше від аналогічного показника за січень – липень 2021 р.

Під впливом російської воєнної агресії помітні зміни відбулися також і в структурі імпорту товарів в Україну. При цьому, попри зменшення обсягів імпорту основної маси товарів, спостерігалось значне зростання імпорту бензину, дизельного палива тощо (як наслідок цілеспрямованого руйнування російським агресором нафтобаз і нафтопереробних підприємств в Україні).

Як наголошують деякі ЗМІ, «Україна за півроку війни збільшила імпорт автомобільного палива у 12 разів – із майже з 60 тис. тон у березні до 710 тис. тон у серпні. За даними Мінекономіки, якщо в березні було імпортовано лише 58,8 тис. тон бензину, дизельного палива та зрідженого газу, то в травні постачання зросло до 380,8 тис. тон, а в серпні – до 709,5 тис. тон» (URL: https://biz.censor.net/news/3365184/rynok_dyzpalyva_v_ukrayini_zmenshyvsya_z_a_piv_roku_na_40_naftogaz). Хоча водночас імпорт вугілля в Україну скоротився за цей же період у 2,4 раза. Однак у результаті зазначених змін сукупна вартість імпорту в Україну товарної групи «мінеральних продуктів», до якої відносяться й згадані нафтопродукти, зросла у I половині 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021р. на 27,3 %. Причому зростання частки означеної групи товарів у загальному обсязі імпорту товарів в Україну продовжувалось і надалі. Адже, за даними Державної митної служби, Україна у січні – серпні 2022 р. імпортувала 4,56 млн т нафтопродуктів (бензини, дизпаливо, мазут, реактивне паливо та ін.), що на 13,5 % менше, ніж за аналогічний період минулого року (5,28 млн т). Але при цьому вартість імпортованих нафтопродуктів за вказаний період зросла на 69,5 % – до 5,23 млрд дол.

Загалом структура імпорту товарів в Україну (згідно з попередніми даними НБУ) у січні – червні 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021р. змінилася так. У сукупному імпорті товарів зросла частка мінеральних продуктів до 24,9 % (проти 16,6 % у I половині 2021 р.) і групи різних товарів (з урахуванням неформальної торгівлі) до 9,9 % (проти 3,4 %). Водночас зменшилася частка машин, устаткування, транспортних засобів і приладів до 25,6 % (проти 33,1 %); продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості до 18,0 % (проти 21,3 %); продовольчих товарів та сировини для їх виробництва до 11,0 % (проти 12,2 %); промислових товарів (насамперед товарів легкої промисловості) до 4,9 % (проти 5,4 %); чорних і кольорових металів та виробів із них до 4,2 % (проти 5,8 %) і деревини та виробів з неї до 1,6 % (проти 2,2 %).

Зазначені зміни у структурі імпорту товарів в Україну є наслідком як загального скорочення споживчого та виробничого попиту на товари, так і суттєвих змін у структурі попиту на імпорتنі товари в Україні, що відбулися під впливом повномасштабного російського воєнного вторгнення в нашу державу. При цьому темпи скорочення імпорту споживчих товарів загалом були меншими за темпи скорочення імпорту інвестиційних товарів (за винятком імпорту енергетичних товарів). Як зазначають фахівці НБУ, «енергетичний імпорт зростає у результаті як подорожчання, так і нарощування закупівель енергоносіїв, проте його стримував практично відсутній імпорт газу ... Скасування преференційного оподаткування імпорту товарів та корекція офіційного обмінного курсу гривні на 25 % відобразилися насамперед на закупівлях засобів наземного транспорту, зокрема легкових автомобілів». Хоча на тлі загального скорочення імпорту товарів в Україну в регіонах масового скупчення вимушено переміщених

осіб (Волинській, Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях) у I половині 2022 р. обсяги імпорту товарів у вартісному обчисленні були більшими, ніж за аналогічний період 2021 р. Загалом же, в липні поточного року у вартісних показниках обсяги імпорту товарів в Україну залишалися майже на рівні червня.

Водночас війна спричинила значне зростання обсягів імпорту послуг в Україну. Так, за попередніми даними НБУ, за січень – липень 2022 р. імпорт послуг в Україну порівняно з січнем – липнем 2021 р. зріс у 1,7 раза. Утім, такі, на перший погляд, парадоксальні зміни в імпорті послуг є цілком закономірним результатом російської воєнної агресії через потужний потік вимушено переміщених осіб, що рушив за межі України з 24 лютого. За своїм економічним характером витрати українських біженців за кордоном значною мірою ідентичні витратам туристів. Тому в платіжному балансі України їх витрати в інших державах обліковуються за категорією «подорожі», тобто відносяться до імпорту послуг.

Як свідчать дані НБУ, показник імпорту за категорією «подорожі» у березні 2022 р. зріс порівняно з лютим 2022 р. у 2,7 раза, а порівняно з березнем 2021 р. – 3,4 раза. І надалі зростання цієї категорії імпорту послуг продовжилось. У результаті за січень – липень 2022 р. імпорт «подорожей» порівняно з січнем – липнем 2021 р. зріс утричі й забезпечив, таким чином, загальне зростання імпорту послуг в Україну у 2022 р.

Однак повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, суттєво вплинула також і на функціонування світових ринків товарів і капіталів. А це через зміни кон'юнктури на цих ринках так само позначається на розвитку української зовнішньої торгівлі. Як зазначається в підготовленому фахівцями НБУ «Щомісячному макроекономічному і монетарному огляді, вересень 2022 року», «Світові ціни на зернові, зокрема пшеницю та кукурудзу, знижувалися завдяки активізації експорту Україною в умовах збору поточного врожаю. Однак погіршення очікувань щодо обсягів світового врожаю через спеку (зокрема у Європі – найбільша за останні 500 років) скоригували ціни вгору». Також «світові ціни на сталь та залізну руду продовжували знижуватися, насамперед через зменшення попиту з боку Китаю внаслідок продовження карантинних заходів в окремих провінціях та кризи сектору нерухомості». Додатковим фактором зниження цін на сталь та залізну руду, зазначається в цьому огляді, залишалася млява ділова активність у більшості регіонів світу».

Водночас «світові ціни на нафту знижувалися через слабкий попит на тлі уповільнення глобальної економіки, рекордні експортні поставки США нафти та нафтопродуктів, оптимізм щодо ядерної угоди Ірану та США. Натомість можливе скорочення видобування ОПЕК та резолюція G7 щодо обмеження цін на російську нафту стримують падіння цін» З іншого боку, «ціни на природний газ на європейському ринку сягнули нового рекорду через зупинку постачання Росією газогоном «Північний потік-1». Однак стрімке заповнення газом сховищ Європи, зокрема розвинутими країнами,

скоригувало ціни. Так, країни ЄС змогли достроково заповнити сховища на більш як 80 % (плановий рівень до 01.11.22) завдяки значному імпорту СПГ» (скрапленого природного газу – Ред.).

Тим часом зростання цін на енергоносії та продовольство на міжнародних ринках, зазначають фахівці НБУ, стало основним чинником зростання інфляції у світі. При цьому на світовому ринку спостерігається скорочення нових замовлень на товари і послуги, «глобальне виробництво стагнує», а діловий оптимізм знаходиться на мінімальному рівні за останні більш ніж два роки. Такі процеси переважають здебільшого в розвинених країнах. Тому, як зазначається в макроекономічному звіті НБУ, «провідні центральні банки мають рішучі наміри побороти надмірну інфляцію попри ризики рецесії».

Зокрема, очікувано Федеральна резервна система (ФРС) США підвищила цільовий діапазон облікової ставки на 75 базових пунктів (б.п.) до 2,25 – 2,5 %. При цьому очікується подальше її підвищення (хоча, можливо, і меншими темпами), а період проведення жорсткішої монетарної політики у США очевидно буде триваліший. Також Європейський центральний банк (ЄЦБ) «у серпні суттєвіше за очікування вперше за 11 років підвищив ставки на 50 б.п та у вересні продовжив найбільшим кроком за всю історію – на 75 б.п. (базову, депозитну і кредитну – до 1,25 %, 0,75 % та 1,5 % відповідно), сигналізував про подальшу нормалізацію монетарної політики (протягом більше, ніж двох, включаючи вересневе, проте менше п'яти засідань). Цикл посилення може завершитися, ймовірно на 2,25 %, на початку 2023 року, перевищивши нейтральний рівень (близько 1,5 %)».

Невдовзі очікування фахівців виправдались і в другій половині вересня ФРС США знову підвищив цільовий діапазон облікової ставки на 75 базисних пунктів до найвищого рівня з 2008 р. – до 3–3,25 %. При цьому зазначається, що «за підсумками червня, рівень безробіття в США залишався стабільним, що говорить на користь жорсткості монетарної політики. Водночас інфляція в США зросла до нових максимумів за останні 40 років – 9,1 % у річному вираженні. Це перевищило прогнози експертів, які очікували зростання до 8,8 %» (URL: <https://biz.nv.ua/ukr/finance/fedrezerv-ssha-pidvishchiv-stavku-do-maksimumu-z-2008-roku-ostanni-novini-50271655.html>).

Повідомлялося також, що Банк Англії може підвищити ставку на 50 б. п. Фахівці агентства Bloomberg зазначають, що на тлі рекордної за останні 40 років інфляції центральні банки різних країн масово підвищують процентні ставки, незважаючи на загрозу уповільнення економіки та навіть рецесії. З початку цього року процентні ставки вже були підвищені у понад 90 країнах світу. Деякі зробили це неодноразово. Подібні заходи – наймасштабніше посилення грошово-кредитної політики за останні 15 років.

На підставі вищеописаного можна дійти висновку, що на світовому ринку починає домінувати політика «дорогих грошей». Цілком вірогідно, що це сприятиме зниженню світових цін на багато сировинних товарів і напівфабрикатів. Винятком із цього тренду можуть бути, насамперед, газ і

нафта, ціна яких і надалі може зрости. Особливо напередодні та під час зими у Північній півкулі, де зосереджена переважна більшість найрозвиненіших і найбагатших держав світу. Водночас негативний вплив політики «дорогих грошей» на світові ціни на продовольчі товари та сировину для їх виробництва, мабуть, менший, ніж на інші сировинні товари та товари з низькою доданою вартістю.

Таким чином, нинішні тенденції розвитку фінансово-економічної ситуації на світовому ринку, не надто сприятливі для розвитку української зовнішньої торгівлі. Зокрема, вельми проблематично виглядає можливість збільшення доходів від експорту українських товарів, навіть за умов збільшення обсягів експорту зерна та інших вітчизняних продовольчих товарів і сировини для їх виробництва. Крім того, глобальна загроза інфляції та стагнації економіки в багатьох країнах очевидно обмежуватимуть можливості нарощування обсягів українського експорту.

Хоча при цьому, найвірогідніше, зростуть витрати на імпорт в Україну енергоносіїв. Однак послаблення гривні на тлі політики «дорогих грошей», яку проводять США і країни єврозони, представлені ЄЦБ, на тлі скорочення реальних доходів українців і спаду ділової активності в нашій державі, цілком імовірно, обмежуватиме імпорт багатьох споживчих та інвестиційних товарів в Україну.

Зміни в українській зовнішній торгівлі, що відбулися під впливом повномасштабного російського воєнного вторгнення, позначились і на платіжному балансі України. Як зазначали фахівці НБУ, на початку III кварталу цього року падіння імпорту в Україну поглибилося на тлі скасування преференційного оподаткування. Водночас «падіння світових цін на рівень нижче, ніж до повномасштабної війни, нівелювало зростання фізичних обсягів, у результаті вартісні обсяги експорту продовольчих товарів залишилися на рівні червня». А скорочення поставок продукції українського гірничо-металургійного комплексу (ГМК) на світовий ринок призвело до прискорення падіння вітчизняного експорту товарів. «У вартісних обсягах імпорт залишився майже на рівні червня, тоді як експорт зменшився. Отже, дефіцит торгівлі товарами продовжив розширюватися».

Враховуючи велику кількість вимушено переміщених осіб з України за кордон, можна й надалі очікувати на значні за абсолютними розмірами витрати з їх заощаджень в Україні, що проходять за статтею витрат «подорожі» в імпорті послуг, які відображаються в платіжному балансі України.

Однак при цьому треба враховувати, що чим більше українських біженців знаходитимуть роботу в країнах свого вимушеного перебування, витрати коштів з їх заощаджень в українських банках, найвірогідніше, зменшуватимуться. Про зростання кількості працевлаштованих українських біженців у країнах їх вимушеного перебування свідчать і повідомлення іноземних ЗМІ.

На це вказують і дані про перекази коштів з-за кордону в Україну, які публікуються НБУ. За травень – липень 2022 р. їх динаміка, загалом, ідентична минулорічній за цей же період. Але при цьому, порівняно з минулим роком суттєво зросли витрати українців у країнах їх перебування і, особливо, суми сплачених ними податків. Тобто, йде процес офіційного працевлаштування й адаптації на іноземних ринках українських вимушено переміщених осіб у країнах їх перебування через воєнну агресію Росії. Водночас існує ще й певний обсяг неофіційного працевлаштування за кордоном, який, однак, також зменшує потребу у використанні заощаджень українців у вітчизняних банках. Усе зазначене так само може зменшити витрати з імпорту послуг в Україну за статтею «подорожі» або ж, принаймні, несуттєвого зростання.

Так само зменшиться й загальний обсяг імпорту послуг в Україну. Утім, це кардинально не змінить ситуацію щодо від'ємного сальдо в зовнішній торгівлі України через велике від'ємне сальдо української зовнішньої торгівлі товарами.

Цінну оперативну інформацію щодо української зовнішньої торгівлі, особливо під час війни, дають опитування підприємців, що проводяться НБУ. Вони не лише відображають ситуацію в реальній економіці, коли існує певний брак регулярної статистичної звітності, а й дають уявлення про очікування підприємців. А це є вагомим чинником мотивації їхньої поведінки, в тому числі й у сфері зовнішньої торгівлі.

Зокрема, як зазначалось в опитуванні за II квартал, проведеному фахівцями НБУ у період з 3 травня по 1 червня 2022 р., «на тлі війни бізнес очікує скорочення обсягів виробництва товарів і послуг в Україні в наступні 12 місяців, а також має песимістичні очікування щодо майбутнього розвитку своїх підприємств». Однак при цьому підприємства, що здійснюють лише експортні операції, загалом не відчували змін у своєму фінансово-економічному стані (баланс позитивних і негативних відповідей – 0,0 %).

Це означає, що поряд із вітчизняним підприємствами, експортні операції яких сильно постраждали від російської воєнної агресії, існують й інші українські експортери, які або не зазнали подібних втрат, або ж ці експортери змогли пристосуватися до нових умов і у такий спосіб компенсувати свої втрати. При цьому найбільше вільних виробничих потужностей було в підприємств, що здійснюють експортні та імпорتنі операції. Водчас очікувалося певне скорочення обсягів реалізації продукції на зовнішньому ринку. Однак при цьому зазначимо, що під час серпневого опитування НБУ респонденти сектору вітчизняної промисловості були менш песимістичними у своїх очікуваннях щодо обсягів нових замовлень на продукцію, в тому числі експортних. Тобто, результати опитування вітчизняних підприємств дають підстави розраховувати на поступове поживлення українських експортних операцій.

Водночас в «Інфляційному звіті. Липень 2022 р.» фахівці НБУ наголошують, що «найбільшою невизначеністю зараз є термін збереження

високих безпекових ризиків. Кожен місяць продовження повномасштабної військової агресії Росії призводить до значних людських та економічних втрат. Успіх у протидії військовій агресії Росії безпосередньо визначає перспективи економіки України, обсяги втрат потенціалу розвитку, а також інфляційні та курсові очікування». Тому поряд із базовим сценарієм «НБУ розробив альтернативний сценарій макроекономічного прогнозу. Головною відмінністю припущень альтернативного від базового сценарію є подовжений термін високих безпекових ризиків – до IV кварталу 2023 року, однак з їх суттєвим послабленням та повноцінним розблокуванням морських портів із січня 2024 року».

Що ж стосується безпосередньо динаміки експорту та імпорту товарів і послуг Україною, то, згідно з базовим сценарієм прогнозу НБУ, вони зростуть вже у 2023 р. відповідно на 20,8 % і 9,5 % порівняно з 2022 р. А згідно з альтернативним сценарієм прогнозу НБУ, зростання очікується лише починаючи з 2024 р.: на 18,9 % і 9,0 % відповідно також порівняно з 2022 р. І це при тому, що за базовим сценарієм у 2022 р. очікується скорочення обсягу експорту та товарів і послуг Україною на 35,0 %, а імпорту – на 12,2 % по відношенню до відповідних показників 2021 р. (якщо виходити із статистичних даних платіжного балансу України).

Проте треба наголосити, що цей прогноз складався ще до здійснення Росією спроби незаконно анексувати території півдня і сходу України та оголошення мобілізації в РФ. Тому найближчими місяцями можна очікувати на значні зміни під час російсько-української війни. А це вимагатиме перегляду прогнозів розвитку зовнішньої торгівлі України на 2022–2024 рр. (При підготовці цієї роботи була використана інформація з таких джерел: Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво (<http://www.bank.gov.ua>); Державна митна служба України (<https://customs.gov.ua/>); Державна служба статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>); Асоціація «IT Ukraine» (<https://itukraine.org.ua/>). – 2022. – 9, 25.08; Дзеркало тижня (<https://zn.ua/ukr/>). – 2022. – 14.09; Економічна правда (<https://www.epravda.com.ua>). – 2022. – 29.08; Інтерфакс-Україна (<http://interfax.com.ua>). – 2022. – 3, 5.09; Коммерсантъ (<https://www.kommersant.ru>). – 2022. – 7.09; Ліга.net (<https://www.liga.net>). – 2022. – 22.07; НВ (<http://nv.ua>). – 2022. – 2, 7.09; Польське радіо. Українська служба (<http://www.polradio.pl>). – 2022. – 5, 6, 8, 11.09; Радіо Свобода (<https://www.radiosvoboda.org>). – 2022. – 11.09; Суспільне (<https://suspilne.media>). – 2022. – 18.09; Укрінформ (<https://www.ukrinform.ua>). – 2022. – 7.09; УНІАН (<https://www.unian.ua>). – 2022. – 9, 11.09; Цензор.net (<https://censor.net.ua>). – 2022. – 23, 25, 27.08; 5 – 10.09; Центр транспортних стратегій (https://cfts.org.ua/articles/yuriy_vaskov_pitannya_vivezennya_metalu_u_ramka_kh_zernovo_initsiativi_zaraz_ne_obgovoryuetsya_1921); Forbes (<https://forbes.ua/>). – 25.07).

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента НАН України академіка НАН України А. Загороднього 21 вересня відбулося засідання Президії НАН України

Під час засідання було заслухано дві доповіді. Доповідь «Грегор Мендель і його роль у розвитку генетичної науки: до 200-річчя від дня народження» виголосив директор ДУ «Інститут харчової біотехнології та геноміки НАН України» академік НАН України Я. Блюм.

У своєму виступі він повідомив про непересічне значення наукової спадщини Г. Менделя, яка набула надзвичайно широкого звучання і практичного втілення в різних галузях генетики: від загальної генетики до геноміки та синтетичної біології.

З нагоди 200-річчя від дня народження Г. Менделя міжнародна наукова спільнота, дослідницькі інституції, товариства всього світу проводять конференції, семінари, святкові заходи, організують спеціальні випуски журналів. Цим засіданням Президія НАН України долучилася до відзначення 200-річчя від дня народження Г. Менделя і віддала належне його внеску в розвиток генетичної науки.

Академік НАН України Я. Блюм зазначив, що в Україні наукові дослідження з різних напрямів генетики здійснюються практично від часу заснування національної академії наук. А нині в «золотий вік» біології генетика та суміжні біологічні науки є надзвичайно важливими для нашої держави і потребують подальшого розвитку. Зокрема, НАН України вже порушувала питання про створення геномного центру та ключових лабораторій для дослідження геномів різної складності організації – від мікроорганізмів, рослин до людини, що сприяло б інноваційному розвитку сучасних біотехнологій, успішному впровадженню та масштабуванню наукових розробок установ.

В обговоренні доповіді виступи професор Інституту експериментальної ботаніки Чеської академії наук Я. Долежел, який підкреслив важливе значення університетського навчання в Оломоуці на майбутнє життя Г. Менделя. Президент Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова член-кореспондент НАН України В. Кунах поінформував про основні історичні віхи розвитку генетики як науки за часів існування СРСР, а також про історію створення та основні напрями діяльності Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова.

Академік-секретар Відділення загальної біології НАН України академік В. Радченко підкреслив важливість розгляду наукової спадщини Г. Менделя для майбутнього розвитку генетичних досліджень в Україні.

Далі доповідь «Хемоінформатика як ефективний інструмент прогнозування і конструювання нових речовин із комплексом необхідних

властивостей» виголосив директор Фізико-хімічного інституту ім. О. В. Богатського НАН України член-кореспондент НАН України В. Кузьмін.

«Хемоінформатика» – це наука, яка розв’язує різноманітні хімічні проблеми методами інформатики. Зі становленням хемоінформатики в нашій країні невід’ємно пов’язана постать академіка АН УРСР О. Богатського.

Вагомим доробком науковців Фізико-хімічного інституту ім. О. В. Богатського є виявлення закономірностей впливу структури кількох тисяч органічних сполук на їх властивості – зокрема таких, як різні види біологічної активності. Для цього в інституті створено ієрархічну QSAR/QSPR технологію, спрямовану на оптимізацію процесу розроблення нових ефективних біологічно активних речовин, реагентів та матеріалів; розроблено універсальний підхід щодо структурної інтерпретації QSAR/QSPR моделей для оцінювання внеску окремих молекулярних фрагментів у прояв органічними сполуками тих чи інших властивостей.

Створено ефективний підхід для моделювання сумішей органічних сполук та прогнозу їхніх властивостей – температур кипіння, критичних параметрів та віріальних коефіцієнтів. Показано можливості прогнозу мікроставностей, як-то параметри потенціалів міжмолекулярної взаємодії, на основі розрахунків макроставностей сумішей речовин.

Наразі розвивається новий науковий напрям – QSAR/QSPR наносистем, у рамках якого розроблено підхід для структурного опису різноманітних наночастинок, за допомогою якого можна надійно прогнозувати властивості наноматеріалів та різних молекулярних асоціатів.

Завдяки результатам фундаментальних досліджень у галузі хемоінформатики науковці отримали низку прикладних розробок. Так, було створено 12 комп’ютерних експертних систем для прогнозування властивостей органічних сполук та їх сумішей, зокрема різних видів токсичності та біодоступності, водної розчинності, ліпофільності та деяких термодинамічних властивостей – теплоти утворення та згоряння.

Завдяки плідній співпраці науковців Фізико-хімічного інституту ім. О. В. Богатського з компанією «Інтерхім» було створено та впроваджено в медичну практику перші вітчизняні транквілізатори та імуностимулятори. Наразі проходить другу фазу клінічних випробувань новаторський анагетичний засіб «Пропоксазепам», що гальмує гострий та хронічний біль і має полімодальний механізм дії.

В обговоренні доповіді виступив головний науковий співробітник Фізико-хімічного інституту ім. О. В. Богатського академік НАМН України М. Головенко, який окреслив основні переваги використання QSAR/QSPR технології.

Завідувач лабораторії хемоінформатики університету Страсбурге професор О. Варник розповів про співпрацю з членом-кореспондентом НАН України В. Кузьмінім та перспективи розвитку хемоінформатики як науки в Україні та світі.

Академік-секретар Відділення хімії НАН України академік НАН України М. Картель у своєму виступі високо оцінив наукові досягнення члена-кореспондента НАН України В. Кузьміна.

Наостанок було розглянуто декілька кадрових і поточних питань. Зокрема, було затверджено пріоритетні напрями наукових і науково-технічних робіт, за якими має проводитися конкурс на 2023–2024 рр. за темою використання бюджетних коштів «Підтримка пріоритетних для держави наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок» бюджетної програми КПКВК 6541230 (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 21.09).*

Постанови Президії НАН України, ухвалені на засіданні 21 вересня 2022 року

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 277 «Про роботу установ Придніпровського наукового центру НАН України і МОН України в умовах воєнного стану».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 278 «Про створення у структурі Центру наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України відділу перекладів законодавчих і нормативно-правових актів з іноземних мов українською мовою».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 279 «Про проведення конкурсу наукових і науково-технічних (експериментальних) робіт за бюджетною програмою КПКВК 6541230 на 2023–2024 роки».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 280 «Про внесення змін до Порядку конкурсного відбору наукових і науково-технічних робіт для фінансування за бюджетною програмою КПКВК 6541230 “Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень”».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 281 «Про внесення змін і доповнень до Плану заходів з реалізації Концепції розвитку НАН України на 2021–2025 роки».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 282 «Про представлення до нагородження В. Г. Радченка Почесною грамотою Верховної Ради України».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 283 «Про директора Державної установи “Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України НАН України”».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 284 «Про затвердження головного редактора наукового періодичного видання “Проблеми міцності”».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 285 «Про затвердження головного редактора наукового періодичного видання “Філософська думка”».

Постанова Президії НАН України від 21.09.2022 № 286 «Про затвердження головного редактора наукового періодичного видання “Археологія”» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*). – 2022. – 21.09).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Журнал «Вісник НАН України» (№ 9, 2022 р.) надрукував статтю «Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку».

Автори – віцепрезидент НАН України академік НАН України С. Пирожков і провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України член-кореспондент НАН України Н. Хамітов.

У статті розглянуто питання критеріїв реальної перемоги України у війні. У координатах метаантропології і метаантропологічного потенціалізму показано, що одним з основоположних критеріїв може бути збереження і розвиток цивілізаційної суб’єктності України. Глобальним критерієм перемоги, що є одночасно її глобальним смислом та значенням і впливає на рішення країн заходу про надання економічної й військової допомоги нашій країні, може бути лише перемога нового гуманізму над неототалітаризмом, який сьогодні загрожує не лише Україні, а й усьому світу. Новий гуманізм, який зумовлює реальну перемогу України і підтримку світу, – це не лише гуманізм співчуття до Іншого, а й гуманізм консолідації і співтворчості з Іншим. Саме такий новий гуманізм ціннісно поєднує країни Європи та Євроатлантики в цивілізаційний простір, у який все впевненіше входить Україна.

Війна РФ проти України призвела до дивовижного посилення популярності, значущості й авторитетності нашої держави у світі. Слід також констатувати, що на тлі послаблення позицій олігархату ця війна сприяла й консолідації українського громадянського суспільства з державною владою. Проте чи означає це автоматичне посилення нашої цивілізаційної суб’єктності? Якщо виходити з того, що цивілізаційна суб’єктність – це «така якість соціального буття країни, коли остання стає не об’єктом впливу “сильних світу цього”, а зусиллями власної політичної, наукової, художньої й релігійної еліти конструює своє цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав’язані ззовні цінності та формулює справжні національні інтереси» і при цьому інтегрує.

На сьогодні політичний, економічний і духовно-культурний виміри, то, з одного боку, ми конструємо своє цивілізаційне майбутнє, а з іншого – цілісність суб’єктності ще не досягнута нами. Так, ми стали доволі відомими й шанованими у світі, перед нами схиляють голови відомі на весь світ політики, дипломати, суспільні діячі, але ми маємо економічну кризу, спричинену фізичним руйнуванням інфраструктури, знищенням і масовою

міграцією населення, а тому наша суб'єктність охоплює передусім політичний і духовно-культурний виміри, які тримаються на волі до суб'єктності, що породжує волю до перемоги і стійкість на полі бою, що так вражає світ. При цьому будь-яка воля до перемоги і стійкість у сучасній війні потребують сучасної потужної зброї і сильної економіки. Тут ми можемо розраховувати лише на допомогу «колективного Заходу», конкретніше євроатлантичної цивілізаційної спільноти, геополітичний вектор розвитку до стандартів якої був проголошений політикумом і підтриманий громадянським суспільством України. Але до якої межі ця спільнота буде допомагати нам? Де проходить червона лінія, за якою вона може зупинитися? І наскільки потужною може бути ця допомога? Для відповіді на ці доленосні практичні питання слід відповісти на основоположне: в чому реальне значення України у сучасному євроатлантичному просторі? А в результаті можна буде відповісти на питання про реальні можливості України на шляху збереження і розвитку себе як цивілізаційного суб'єкта (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 30.09*).

До 31-ї річниці Незалежності України старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (Львів) кандидат історичних наук Л. Горошко-Погорецька підготувала для радіостанції «Львівська хвиля» просвітницький спецпроект «Вкрадені українські пісні», у якому навела приклади культурної апропріації Росією відомих зразків української музичної спадщини. За словами вченої, цей перелік не повний, але дає загальне уявлення про масштаби й механізми такого привласнення. Пропонуємо вашій увазі скорочену текстову версію.

Пісня «Вийду на улицу, гляну на село», яку в Росії позиціонують як народжену тамтешнім сільським фольклором, має мелодію, висмикнуту з оригінальної української матриці, а саме – з народної весільної пісні «Де б я не їхала, де б я не йшла» («Дякую тобі, мамо»), у якій молода складає пошанівок своїй родині й садибі. До речі, цей український мотив використовується як заставка для найбільш продаваної гри всіх часів – «Тетріса», створеного російським програмістом О. Пажитновим.

Особливо швидко «експансія» російських переспівів з українських оригіналів відбувалась у міських середовищах. Так зажив популярності «Жестокий романс» (або ж «Катя-пастушка»), авторство першоджерела якого («Час рікою пливе, / Як зустрів я тебе, / Як зустрів я тебе, моя пташко») досі приписують то Богданові Лепкому, то Іванові Франку.

У радянські часи популярною була червоноармійська пісня «Там, вдали, за рекой», текст до якої 1924 р. написав естонець Н. Кооль, опублікувавши його в курській газеті під псевдонімом «Колька-лекарь». Автором музики було оголошено О. Александрова. На початку ХХІ ст. в

Росії поширилася версія, що текст нібито перероблено з пісні «За рекою Ляхе» часів російсько-японської війни. А що ж насправді? Оригінал, з якого росіяни створили копію, – козацька пісня XVIII ст. «Розпрощався козак зі своєю ріднею», 1914 року переспівана українськими січовими стрільцями як «Розпрощався стрілець...». Оскільки в українській народній культурі важливим було дотримання всіх елементів поховального обряду, то ліричний герой цієї пісні (в обох її варіантах – і козацькому, і стрілецькому) просить коня сповістити родину про свою загибель, аби вона його відплакала, і звертається до крука, що кричить над убитим, замість близьких «голосячи» біля нього. Цей архаїчний мотив відсутній у російському переспіві, що й доводить вторинність останнього.

Іще одна технологія культурної апропріації, якою Росія активно користувалася, – привласнення авторів. Серед них – український композитор і співак С. Гулак-Артемівський, автор однієї з перших опер на україномовне лібрето «Запорожець за Дунаєм». В Україні він провів перші 26 років життя, потім навчався в Італії, співав у Флорентійській опері, багато років був солістом Петербурзького і Московського театрів. 1863 року написав оперу про Задунайську Січ. Однак її майже відразу заборонили – під наклепницьким приводом, що автор нібито «сплагіатив» її з опери Моцарта-старшого «Викрадення із сералю», а сам твір – «безтямно смішний». Насправді тоді саме тривало Польське (Січневе) повстання і російська імперія остерігалася бунту інших підневільних народів. До речі, того ж року з'явився сумнозвісний Валуєвський циркуляр, який, нагадаю, фактично, забороняв українську мову і культуру. Оперу знову поставили лише 1884 року, а повноцінним сценічним життям вона зажила вже в радянські часи.

На початку 2000-х років американський диригент С. Фокс відшукав у приватному архіві італійської аристократичної родини Доріа-Памфілі «Симфонію №1 До-мажор», яку в другій половині XVIII ст. створив український композитор М. Березовський. Після кількарічного листування із залученням відомих музикантів, дипломатів і навіть осіб королівської крові С. Фоксові вдалось отримати у чинного власника архіву – принца Дж. Доріа-Памфілі – нотний запис симфонії та згоду на її використання. Світова прем'єра цього твору відбулася 2003 року в Королівській академії музики у Великій Британії. Того ж року її презентували у Санкт-Петербурзі й чомусь одразу охрестили «першою російською симфонією». Про українське право власності на неї лише 2016 року заявив диригент К. Карабиць. Чому Росія претендує і на цю спадщину? Бо М. Березовський був солістом придворної співацької капели російського великого князя Петра Федоровича Романова. Однак народився він в одній з українських гетьманських столиць – Глухові, що на Сумщині, навчався у Глухівській співочій школі (єдиному закладі, який готував співаків для російського царського двору) та Болонській філармонічній академії в Італії. Насправді ж твори М. Березовського, як і іншого українця Д. Бортнянського, є зразками європейського класицизму – напряду, що заклав основи світської академічної музики. Без них російська

музична традиція позбувається закоріненості у європейському ґрунті *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 30.09).*

Опубліковано перший в Україні інтерактивний атлас «Населення України та його природна і культурна спадщина»

Науковці Інституту географії НАН України поставили собі завдання надати сучасну інформацію та знання про історичні етапи розвитку населення України як суб'єкта формування природної і культурної спадщини й закономірності та особливості її (спадщини) становлення, виду, поширення і функціонування. У підсумку було створено новий картографічний продукт – перший в Україні інтерактивний атлас «Населення України та його природна і культурна спадщина», який містить близько 4 ГБ різної інформації, що може фокусуватися на 98 векторних картах, текстах, світлинах і таблицях. Наразі Атлас уже опубліковано, він має специфічні особливості роботи з картами.

Нагадаємо, основні технологічні рішення полягають у використанні каркасу атласних рішень, що містять 8 патернів і каркас архітектури Атласу, який об'єднав усі патерни.

За розробленими концептуальними підходами Атлас відповідає сучасному рівню наукових знань у галузі географічної картографії, а за технологічними рішеннями – рівню світових розробок.

Інтерфейс користувача задається головною сторінкою Атласу, яка містить кілька фреймів. Кожен із фреймів може розгортатися на все вікно, мінімізуватися або взагалі закриватися у поточному сеансі роботи за бажанням користувача. Для цього потрібно натиснути відповідні піктограми у верхній частині фрейма.

Фрейм «Зміст», який вміщує тематичну структуру Атласу, забезпечує доступ користувача до всіх елементів його структури. За допомогою піктограм у дереві Змісту позначається різновид і стан елементів (текст, карта, активне чи ні – відкрита/закрита піктограма, інший колір). Важливим елементом дерева Змісту є вікно Пошуку за тематичним змістом.

Підказки для роботи з Атласом доступні просто з вікна карти. Всі інструменти роботи з картою при наведенні на них курсором «підсвічуються» текстовим поясненням *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 20.09).*

Наскільки давнє коріння українського індивідуалізму й волелюбності? Як українських чоловіків у давнину проводжали на військову службу? Навіщо вивчати народні традиції та як вони змінюються в сучасних суспільствах? Про це й інше дізнавайтеся з

чергової добірки випусків (за червень – липень 2022 р.) авторської рубрики старшого наукового співробітника відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (Львів) кандидата історичних наук Л. Горошко-Погорецької «Своя сорочка» на радіостанції «Львівська хвиля».

«Чим українці відрізняються від своїх північно-східних сусідів? Серед іншого, тим, що здавна жили переважно простими сім'ями, тобто сім'ями, що складаються з подружжя та їхніх неодружених дітей, хоча разом із ними міг також мешкати хтось із самотніх батьків (цікаво, що прості сім'ї були поширені на території сучасної України ще з доби пізнього палеоліту – це приблизно 35–11 тисяч років до нашої ери). Навіть у складних сім'ях, де, крім подружжя, під одним дахом є одружені діти зі своїми дітьми, друге покоління все одно намагалися відокремити, поділивши на частину хату і прилеглу до неї земельну ділянку (що, наприклад, добре видно у “Кайдашевій сім'ї” Івана Нечуя-Левицького). Звісно, через різні історичні обставини могли траплятися і винятки. Скажімо, під час радянської колективізації, коли українців силоміць заганяли у колгосп, бо доброхіть вони туди здебільшого не йшли.

Але якщо українцям вистачало малих сімей для обробітку родючих земель і забезпечення себе врожаєм, то росіяни мусили гуртуватися великими родинами, бо в давнину обробляли менш родючі ґрунти, що потребували більшої кількості рук. За головного був так званий большак – батько, який керував усіма сімейними справами, зокрема економічними, і якого всі мали слухатися. Тож не дивно, що пізніше така форма господарювання трансформувалась у колгоспи, і загалом дається взнаки й донині».

«Чи знали ви, що популярна нині пісня “Батько наш Бандера, Україна – мати” не така стара, як виглядає? Так, пісні-хроніки, що відтворюють певні важливі події та з'являються одразу після них, відомі в пісенній культурі українців, а пісні про діяльність Степана Бандери фіксуються вже у 1930-х роках. Трохи згодом з'являються повстанські колядки. Одну з них – “Сумний Святий вечір” (до речі, найпізніший її варіант записаний доволі пізно, 1993 року) – співали на мотив пісні “Нова радість стала”. Там є рядки “Богу ся молили за Бандеру-тата, / Щоб він вигнав з України проклятого ката”. У зразках української народної пісенної культури присутній образ господаря, що оглядає свою родину і хоче, аби там усе було гаразд. У повстанських піснях першої половини ХХ століття цей образ накладається на постать політичного діяча С. Бандери, котра символізує ідеал народного обранця, посланого Господом спасителя українців. Якийсь час таке поєднання мандрувало з пісні до пісні, аж доки його не підхопили футбольні вболівальники – вже у період Незалежності. До образу “батька Бандери” додається образ “України-неньки”, й 2019 року на сайті “Українські пісні” з'являється відеозапис пісні “Батько наш Бандера, Україна – мати” у виконанні гурту “Пентархія”. За основу взято маршову мелодію традиційних

пісень першої половини ХХ століття, зокрема пісні “України й Польщі добре сини жили” (варіант – “Австрії й Росії добре сини жили”). Торік у жовтні її підхопили українські школярі, і так виник великий флешмоб, який, напевно, найкраще розрекламували російські пропагандисти. Отже, більшість гадає, що ця пісня бозна-яка давня, а насправді вона стала популярною менше року тому» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 29.09).

Чому доктрина «русского мира» є фашистською? Як у сучасній Росії знову постав тоталітарний режим і яку небезпеку для світу він становить? Що може очікувати Росію в найближчому майбутньому, й до чого готуватись іншим країнам?

Про це в ефірі спеціального інформаційного марафону на радіостанції «Радіо НВ» розповіла завідувачка відділу історії України 20-30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України член-кореспондент НАН України Л. Якубова. Пропонуємо вашій увазі скорочений текстовий варіант цієї розмови.

Як вважає вчена, в основі доктрини «русского мира» немає російського націоналізму (бо націоналізм – це політична течія, спрямована на побудову національної держави). Вони не синонімічні. Ба навпаки: наприклад, активний російський націоналіст, доктор філософських наук І. Чубайс (старший брат політика А. Чубайса) всі ці роки послідовно заперечував ментальну матрицю «русского мира». Російські націоналісти прагнуть суверенної, національно орієнтованої Росії – не Російської Федерації, не російської імперії, а держави російської нації. Зрозуміло, комуно-більшовицький проєкт, що триває вже понад сторіччя, загальмував модернізацію російської нації. Російської нації немає. Ба більше, немає і російського суспільства, а є населення (самі росіяни дедалі частіше вживають на його позначення слово «поселенці»). А між нацією, котра в сучасному світі є проєкцією громадянського суспільства на певному етнічному ґрунті, й населенням – колосальна дистанція.

Далі авторка підсумовує: «русский мир» є продуктом, виношеним і народженим не російським націоналізмом, а мутантними похідними імперських ідеологій, політичних течій. Сьогодні це сплав чорносотенного імперіалізму з білим фашизмом (засади якого визначив, сформулював і добре описав «улюблений філософ В. Путіна» Іван Ільїн), а також елементами, привнесеними чекістами та кримінальними верствами, які також є носіями ідей імперіалізму та шовінізму. Чекістсько-бандитсько-імперська і білогвардійсько-фашистська складові утворили покруч, який дуже часто плутають з ідеологіями. З кожним днем мені дедалі зрозуміліше, що ми маємо справу з російським фашизмом уже не просто як маргінальною політичною течією, а як діючою конструкцією, реалізацією фашизму одночасно як політичного феномена і політичної дії. Близько 15-ти років

тому так звана еліта, що керує Росією на засадах незмінності влади, взяла на озброєння настанови фашистського ідеологічного продукту, який, зрештою, добре резонував із масовими настроями, унаслідок чого в Росії інсталювалися тоталітарні практики (російський соціолог Лев Гудков назвав це «поворотним тоталітаризмом»). Сьогодні фашизація Росії набирає обертів, і цей процес уже незворотний.

Отже, наразі доктрина «руського мира» (або ж рашизм) є синонімом фашизму. Це не ідеологія. Ідеології немає в осерді жодного фашизму чи нацизму. Не слід плутати ідеологію зі світоглядом. Рашизм цікавиться не тим, як політичними інструментами облаштувати певну територію, збудувати там державу в сучасному розумінні – прогресистську державу, а тим, як світ, котрий вважається онтологічно ворожим, незрозумілим і таким, що рухається в «неправильному» (з погляду рашизму) напрямі, розвернути на 180 градусів, спрямувати світовий поступ геть іншим шляхом (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 27.09).

Наукові видання НАН України

Вийшов друком новий номер журналу «Вісник Національної академії наук України»

Відкриває випуск інформація про засідання Президії НАН України 13 липня 2022 р., зокрема стенограми виголошених на ньому наукових доповідей: «Кібернетичний захист інформаційних технологій» (доповідач – директор Фізико-технічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського» член-кореспондент НАН України О. Новіков), «Хімічні дослідження для вітчизняної фармації як складова національної безпеки» (доповідач – перший заступник генерального директора з наукової роботи Державної наукової установи «Науково-технологічний комплекс “Інститут монокристалів”» НАН України» член-кореспондент НАН України В. Чебанов).

Далі увазі читачів пропонується стаття «Енергетика України: ймовірні сценарії відновлення та розвитку» (автори – директор Інституту електродинаміки НАН України, академік-секретар Відділення фізико-технічних проблем енергетики НАН України академік НАН України О. Кириленко, директор Інституту технічної теплофізики НАН України академік НАН України Ю. Снежкін, завідувач відділу теплофізичних основ енергоощадних технологій Інституту технічної теплофізики НАН України член-кореспондент НАН України Б. Басок, провідний науковий співробітник Інституту технічної теплофізики НАН України кандидат технічних наук Є. Базєєв).

У розділі «Статті та огляди» також опубліковано статтю «Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку» (автори – віцепрезидент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України

академік НАН України С. Пирожков і провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України член-кореспондент НАН України Н. Хамітов) та статтю «Огляд основних вимог до якості матеріалів медичного призначення для лікувально-профілактичних та військово-госпітальних потреб. Прикладні аспекти» (автори – науковці Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України: кандидат біологічних наук І. Кононко, кандидат технічних наук В. Сергєєв, В. Кліпов і Н. Кононко).

Продовжує номер стаття «Інститут програмних систем НАН України: історія і сьогодення» авторства генерального директора Кібернетичного центру НАН України академіка НАН України І. Сергієнка.

У розділі «Наукова спадщина» читачі мають змогу ознайомитися з трьома статтями: «Становлення та розвиток наукової школи з математичної теорії фільтрації» (автори – директор Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України академік НАН України І. Сергієнко і академік-секретар Відділення інформатики НАН України академік НАН України О. Хіміч), «Дослідження коливань регулярних механічних систем з порушеною циклічною симетрією як одна з візитівок Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України» (автори – почесний директор Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України академік НАН України В. Трощенко, головний науковий співробітник Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України академік НАН України В. Матвєєв, старший науковий співробітник Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України кандидат технічних наук К. Савченко), «Богдан Йосипович Пташник – вчений, патріот і громадянин» (автори – директор Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України академік НАН України Р. Кушнір, заступник директора цієї ж установи член-кореспондент НАН України В. Пелих і завідувач лабораторії математичної фізики відділу диференціальних рівнянь та теорії функцій цього Інституту М. Симотюк).

Завершують номер вітальні публікації з нагоди ювілеїв членів академії – 75-річчя академіка НАН України М. Шульги, 75-річчя члена-кореспондента НАН України Г. Левченка, 75-річчя члена-кореспондента НАН України М. Кіндрачука, 75-річчя члена-кореспондента НАН України О. Дмитрієва, 70-річчя члена-кореспондента НАН України Ю. Шкуратова.

Повний поточний номер видання доступний на його офіційному сайті (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 30.09).

В Інституті проблем безпеки атомних електростанцій НАН України вийшла друком монографія «Розсіяння та зв'язані стани в системі декількох частинок»

У монографії «Розсіяння та зв'язані стани в системі декількох частинок» (автори: Л. Булавін, В. Ковальчук, А. Носовський) розглянуто розсіяння та зв'язані стани в системі декількох частинок. У сфері проміжних енергій на основі дифракційної ядерної моделі проаналізовано пружні зіткнення, реакції передачі нуклонів, розвалу і розсіяння зі збудженням низьколежачих колективних станів ядер-мішеней. Розвинуто мікроскопічний формалізм, що дає змогу виконувати високоточні розрахунки перерізів та поляризаційних характеристик реакцій. У сфері низьких енергій, з використанням формалізму інтегральних рівнянь Фадєєва і методу гіперсферичних гармонік, створено метод обрахування хвильової функції в області взаємодії. У сфері неперервного спектра при допорогових енергіях нуклона описано експериментальні перерізи розсіяння, для зв'язаних станів ^3H і ^3He одержано значення енергій зв'язку ядер, їхніх магнітних моментів і середньоквадратичних радіусів, які порівнюються з експериментом. Викладено теоретичні засади методу квазіпружного розсіяння повільних нейтронів для дослідження динамічних властивостей рідин. Запропоновано експериментальну методику визначення коефіцієнтів самодифузії молекул рідин на основі нейтронного експерименту.

Наукове видання рекомендовано для науковців та інженерно-технічних працівників, які працюють у галузі ядерної фізики та атомної енергетики, а також буде корисним для студентів і аспірантів фізичних і фізико-технічних спеціальностей університетів (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 26.09).

Практичні впровадження науково-дослідних і проєктно-технічних напрацювань

Круглий стіл «Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти». Організатор – відділ методології та методів соціології Інституту соціології НАН України. Захід відбудеться 21 жовтня в змішаному режимі або онлайн.

Учасники дискутуватимуть на такі теми:

1. Дані, інформація, знання: що між ними спільного, а що – відмінного?
2. Тлумачення та змістове наповнення терміна «достовірність». Зв'язок достовірності соціологічних даних із надійністю та валідністю використовуваної методики.

3. Теоретичні засади (універсальні / в межах певної теорії), методологічні принципи (повнота операціоналізації, адекватність інтерпретації тощо) та емпіричні критерії достовірності (валідність, надійність, зокрема суб'єктивна). Підходи до оцінювання достовірності та застосовувані інструменти.

4. Чинники, що впливають на достовірність даних дослідження: компетентність та об'єктивність дослідника, специфіка об'єкта й предмета дослідження, політична та економічна кон'юнктура тощо.

5. Проблеми достовірності даних та обґрунтованості висновків у кількісних (зокрема онлайн-ових) соціологічних дослідженнях.

6. Проблеми достовірності даних та обґрунтованості висновків у якісних соціологічних дослідженнях.

7. Проблеми достовірності даних та обґрунтованості висновків у суміжних галузях наук (суспільних та гуманітарних).

8. Проблеми достовірності даних та обґрунтованості висновків у соціологічних дослідженнях часів російсько-української війни.

Організатори просять охочих долучитися до цього заходу. Заявку на участь надіслати модераторці О. Максименко (olga.maksimenko.65@gmail.com) до 15 жовтня 2022 р. Тексти виступів прийматимуться до 15 листопада.

У заявці слід зазначити (українською та англійською мовами): назву виступу, прізвище та ім'я автора, посаду, місце роботи, науковий (або освітній ступінь) і вчене звання, а також електронну адресу, номер телефону та ORCID (за наявності).

Тези доповідей публікуватимуться в часописі «Соціологія: теорія, методи, маркетинг».

Вимоги до матеріалу: обсяг – до 8 тис. знаків (українською чи англійською), шрифт – Times New Roman 14, абзацний відступ – 1,25 см, вирівнювання – за лівим краєм, міжрядковий інтервал – 1,5. Список використаних джерел оформлюється згідно зі стилем Американської психологічної асоціації (APA) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 21.09).

Біохімік В. Чернишенко пояснив, чому вченим НАН України потрібні гранти

Завідувач відділу структури та функції білка Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України доктор біологічних наук В. Чернишенко поінформував, що потрібно для більшої ефективності роботи вчених. За його словами, Національна академія наук України навіть у радянські часи працювала так само, як працював увесь світ. Як пояснює вчений, модель була така: є установа, вона інтегрована в освітні заклади, постійно є базове фінансування, по суті, незалежно від результату, але завдяки тому, що це розраховано на тривалий період, установа врешті-решт показує хороші наукові результати.

В. Чернишенко зазначає: «Якщо ми хочемо отримувати гарні результати, то повинні бути на додачу до базового фінансування грантові програми. Люди можуть подавати свої проекти, отримувати гроші під щось, що є справді актуальним, гарно аргументованим, що люди можуть зробити.

Тоді це працює ефективно. Зараз, на жаль, якщо немає додаткового фінансування, то наявного фінансування вистачає лишень на те, аби ці наукові напрями не вмирили».

Водночас учений зазначає, що в масштабі держави для фінансування академії як наукового центру, зберігача і продовжувача знань потрібно не так багато грошей: «Мені як розробнику, як науковцю цікавий результат. От я статтю опублікував у хорошому журналі – для мене це результат, для держави результат – покращення життя людей, для бізнесу результат – це гроші, це зиск. Тобто у нас різне розуміння» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 21.09).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

В онлайн-режимі 22–26 серпня 2022 р. тривала XXII Міжнародна Гамовська конференція «Астрономія на межі наук: астрофізика, космологія, радіоастрономія та астробіологія».

Захід організували Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Радіоастрономічний інститут НАН України, Українська астрономічна асоціація, Одеський національний морський університет і Одеське астрономічне товариство.

У Науковому комітеті конференції головував завідувач відділу міліметрової радіоастрономії Радіоастрономічного інституту НАН України академік В. Шульга.

Георгій Гамов (1904–1968) належить до плеяди видатних фізиків ХХ ст., серед яких Альберт Айнштейн, Нільс Бор, Ернест Резерфорд, Фредерік Жоліо-Кюрі, Лев Ландау. Він народився й навчався в Одесі. Щороку вже впродовж 22 років на базі Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова проводиться конференція на його честь. Її програма відображає сучасний стан досліджень у всіх галузях, у яких успішно працював Г. Гамов, – в астрофізиці, космології, радіоастрономії, астробіології та молекулярній біології.

Цьогоріч до конференції долучилися відомі вчені з 15 країн – України, Азербайджану, Болгарії, Великої Британії, Італії, Казахстану, Канади, Латвії, Німеччини, Норвегії, Польщі, Словаччини, США, Туреччини, Швейцарії.

На меморіальній сесії професор Кембриджського університету (Велика Британія) С. Міттон розповів про своє бачення життя й наукової діяльності Г. Гамова, наголосивши на особливій привабливості особистості Г. Гамова у наші дні. На біологічній сесії професор Пенсильванського університету Д. Сегре (США) виголосив доповідь про Г. Гамова та відкриття ним генетичного коду.

Із доповідями виступили також лауреати Премії імені Г. А. Гамова НАН України (присуджується за видатні наукові результати в галузі теорії

фундаментальних взаємодій, астрофізики і космології) за результатами конкурсу 2021 р. – професор кафедри теоретичної фізики фізичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, доктор фізико-математичних наук, професор О. Жук, завідувач лабораторії астрофізики і космології відділу астрофізики та елементарних частинок Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України доктор фізико-математичних наук Ю. Штанов і завідувач відділу астрофізики Астрономічної обсерваторії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка доктор фізико-математичних наук, професор В. Жданов (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 23.09*).

Європейська комісія 5 вересня 2022 р. підписала угоду про приєднання України до програми «Цифрова Європа» (Digital Europe Programme) як асоційованої країни. Digital Europe Programme – програма, комплементарна до програми «Горизонт Європа», – розпочалася 2021 року і триватиме до 2027. Вона спрямована на забезпечення цифровими технологіями підприємств, громадян і державних адміністрацій.

Угода сприятиме наближенню українських компаній, дослідників та органів державної влади до ЄС у сфері побудови спільних цифрових інфраструктур. А також зміцнить спільні цифрові можливості та зменшить виклики, спричинені російською агресією.

Україна «продемонструвала надзвичайну стійкість і технологічну майстерність у боротьбі зі вторгненням Росії й у цифровому просторі. Завдяки цій угоді ЄС та Україна отримують вигоду від ноу-хау одне одного та розширяють наші цифрові можливості», – так пояснила суть угоди виконавча віцепрезидентка Європейської Комісії з питань цифрової ери М. Вестагер.

Загалом програма «Цифрова Європа» покликана відповісти на виклики, що стоять перед Європою, підтримуючи проекти в п'яти ключових сферах: суперкомп'ютери, штучний інтелект, кібербезпека, передові цифрові навички та забезпечення широкого використання цифрових технологій в економіці й суспільстві, зокрема через цифрові інноваційні хаби.

Першими чотирма робочими програмами, що впроваджують цифровізацію, є:

- DIGITAL Europe – EDIH Work Programme 2021–2023 (.pdf), specifically dedicated to the European Digital Innovation Hubs
- DIGITAL Europe - Cybersecurity Work Programme 2021–2022 (.pdf)
- DIGITAL EUROPE – High Performance Computing (managed by the EuroHPC Joint Undertaking) Decision No 07/2022 - Work Programme and Budget Amendment no. 2 (.pdf) and Decision No 01/2021 - Amended EuroHPC Work Plan 2021 and budget 2021.

Крім зазначених вище чотирьох специфічних програм, усю діяльність буде імплементовано шляхом конкурсів загальної програми DIGITAL Europe Work Programme 2021–2022 (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 14.09).

На початку вересня 2022 року в межах реалізації нового українсько-литовського проєкту «Унікальні технології етнографічного текстилю: досвід збереження в Західній Україні та Литві» (фінансується Міністерством освіти і науки України та Науковою радою Литви) у Каунасі (Литва) зустрілися його виконавиці з Інституту народознавства НАН України (Львів), Каунаського технологічного університету та Музею народного побуту Литви (Румшишкес, Литва).

Участь у спільних наукових заходах під час цього візиту взяли вчені відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України – провідний науковий співробітник доктор мистецтвознавства, професор О. Никорак (керівниця проєкту з української сторони), завідувачка відділу доктор історичних наук Л. Герус, науковий співробітник кандидат мистецтвознавства Т. Куцир; працівники кафедри інженерії виробництва факультету машинобудування та дизайну Каунаського технологічного університету доктор технічних наук, доцент Е. Купмікайте (керівниця проєкту з литовської сторони), старший науковий співробітник доктор технічних наук Д. Мілашене, доктор технічних наук Ж. Рукуйжене, докторантка О. Белухіна, а також старший науковий співробітник Музею народного побуту Литви в селі Румшишкес етнологиня Е. Ненартавічуте.

Зокрема, дослідниці провели науковий семінар «Особливості виготовлення західноукраїнських та литовських поясів: порівняння технологічних і художніх особливостей», на якому обговорили доповіді Е.Купмікайте «Орнаментация литовських народних поясів» і О. Никорак «Узорноткані пояси Західної України». Учасниці зібрання розглянули технологічні особливості виготовлення, базові мотиви й варіативність орнаментального оздоблення, гаму кольорів, притаманну західноукраїнським і литовським поясам. Особливу увагу було сконцентровано на спільних і відмінних рисах виробів обох країн, а також їхньому застосуванні в народному вбранні та обрядах.

Теоретичну частину партнерської співпраці продовжили практичні тренінги з виготовлення литовських поясів традиційними техніками плетіння і ткацтва, на яких було продемонстровано різні способи: по картах, на гребінці, на ручних верстатах. Наприклад, сертифікована литовська майстриня традиційного ткацтва В. Ратаутене показала кілька видів косичкового плетіння, поширеного у Литві. О. Никорак звернула увагу на техніки, притаманні для України. Б. Рачкайтене, котра спеціалізується на виготовленні точних копій традиційних литовських поясів, ознайомила з різними способами натягування основи, варіантами розрахунку кількості

ниток для обраного візерунку. Тренінги мали діалогічний характер і надзвичайно зацікавили учасниць.

Крім того, у межах проєкту науковиці вивчали досвід збереження традиційних технік етнографічного текстилю в майстерні національного литовського вбрання «Rūta zalioji» («Зелена рута»). Це підприємство створює точні копії комплексів народного одягу етнографічних районів Литви на основі музейних експонатів, а також історичних костюмів і окремих виробів (хусток, очіпків, поясів, рейшінес (в'язаних нараквиць), панчіх, сумок тощо). Засновниця майстерні Д. Тамошайтене продемонструвала одну з найдавніших технік виготовлення виробів – плетіння.

На завершення візиту науковиці відвідали бароковий ансамбль Пажайслісу – перлину європейського зрілого бароко, розташовану неподалік Каунаса.

Литовські колеги висловили щиру підтримку Україні в її визвольній боротьбі та віру у швидку й цілковиту перемогу нашої держави (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 28.09*).

Астрономічна наука

У Головній астрономічній обсерваторії (ГАО) НАН України (Київ) 24 вересня відбувся День телескопа – науково-просвітницький захід із нагоди осіннього рівнодення.

Програма заходів включала:

15:00–17:00 – екскурсія з Михайлом Лашком до Музею історії ГАО та павільйона демонстраційного телескопа.

16:00–17:00 – спостереження Сонця в телескоп з Олександром Велесем (лише за ясного неба).

17:00–18:00 – публічна розмова з астрономами «Астрономія і оборона» (транслюватиметься також на YouTube-каналі «Все про Всесвіт»).

18:00–19:00 – виставка аматорських телескопів, бесіди з аматорами астрономії.

19:00–21:00 – аматорські астрономічні спостереження (лише за ясного неба) (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 20.09*).

У черговому випуску своєї авторської науково-популярної програми «Розмови про Всесвіт з Іваном Крячком» на YouTube-каналі «Все про Всесвіт» виконувач обов'язків завідувача лабораторії методологічного та інформаційного забезпечення освіти і науки астрономічної (МІЗОН-А) Головної астрономічної обсерваторії НАН України І. Крячко розповів про найсвіжіші астрономічні зображення та їхнє значення для науки.

Міжнародна група астрономів 12 вересня цього року оприлюднила отримане за допомогою Космічного телескопа ім. Джеймса Вебба зображення центральної (внутрішньої) частини об'єкта М42 – Туманності Оріона, що лежить у напрямі сузір'я Оріона на відстані близько 1350 світлових років від Землі й особливо цікава тим, що понад 4,5 мільярдів років тому там зародилася наша система – Сонячна.

Видима зоряна величина туманності – 4, тобто це доволі яскравий об'єкт, який на зоряному небі видно навіть неозброєним оком. Знайти його легко: це світла пляма в районі так званого меча Оріона, розташованого нижче трьох дуже яскравих молодих зір, що формують «пояс Оріона». Саме Сузір'я Оріона, назване на честь міфічного «небесного мисливця», доволі впізнаване й дуже помітне, а, крім того, це найяскравіше зимове сузір'я, що вже почало з'являтися з-за обрїю.

Нова фотографія надзвичайно естетично приваблива та, звісно, важлива вона передусім своїм науковим змістом. Зокрема, науковці звертають увагу на чотири об'єкти, зображені на ній. Перший – молода зоря НСТ10 із газопиловим протопланетним диском усередині її кокона («обгортки»), що утворився внаслідок «випаровування» речовини диска. Таких об'єктів у Туманності Оріона виявлено вже майже 180, частину з них спостерігав іще Космічний телескоп ім. Габбла. Другий цікавий для науки об'єкт на знімку – ділянка з багатьма структурами, що зовні нагадують своєрідні космічні «нитки», «волокна». Вони утворилися внаслідок значної турбулентності газу в туманності і складаються переважно з молекулярного водню. Третій об'єкт – яскрава зоря – Тета² Оріона А, що належить до потрійної зоряної системи. На нічному небі Землі її теж видно неозброєним оком. Нарешті четвертий об'єкт – молода зоря всередині глобули. Глобула – це, фактично, газопилова хмара, всередині якої вже зароджується молода зоря. Спершу газ і пил збираються там до купи, потім у центрі цього об'єкта спалахує термоядерна реакція, починається виділення енергії – і зоря стабілізується.

Нагадаю, Космічний телескоп ім. Джеймса Вебба працює в інфрачервоному діапазоні електромагнітного спектру, а отже, значно краще «бачить» холодні об'єкти, що яскраво світяться саме в цьому діапазоні, – пил, газ, а також зорі, що лише формуються.

Іще один знімок від Космічного телескопа ім. Джеймса Вебба зображує Туманність Тарантул (діаметр – близько 340 світлових років), що лежить за межами галактики Молочний Шлях – у галактиці Велика Магелланова Хмара і є ділянкою найактивнішого зореутворення в усіх галактиках місцевої групи (до так званої Місцевої групи галактик належить загалом близько пів сотні галактик, серед яких, крім нашої Галактики, також Велика і Мала Магелланові Хмари та Туманність Андромеди). У центрі фотографії – розсип молодих і дуже яскравих синіх зір, а навколо них – газопилові «волокна», що не розсіялися під дією жорсткого зоряного випромінювання. Завдяки Космічному телескопові ім. Джеймса Вебба вперше вдалося побачити зоряні

зародки на кінцях цих «волокон». Світлина цікава також тим, що через свій юний вік зорі в цій ділянці є своєрідною моделлю раннього Всесвіту, адже іще не встигли збагатитися хімічними елементами, важчими за гелій і водень.

За допомогою приймача, що називається Камерою темної енергії (Dark Energy Camera – DECam), отримано зображення Туманності Омар (NGC 6357), яка також містить багато пилу й газу. Оскільки і DECam працює в інфрачервоному діапазоні, то для візуалізації знімка (його переведення у видиме світло) було використано кілька фільтрів. Цікаво, що нещодавно камера перетнула знаковий рубіж в один мільйон кадрів, а щонаочі вона робить від 400 до 500 кадрів. Раніше за допомогою цього приймача виконували великий огляд неба для дослідження проблеми темної енергії, а саме – отримували зображення галактик і аналізували спотворення, яких вони зазнають через гравітаційні лінзи, на відповідність положенням Загальної теорії відносності Айнштейна.

Космічний телескоп ім. Джеймса Вебба отримав своє перше зображення екзопланети – об'єкта HIP 65426 b. Причому фотографував її прямо, тобто не методом транзитів або щось, а безпосередньо, закривши материнську для цієї планети зорю (HIP 65426) спеціальною маскою. Чотири знімки зроблено за допомогою двох приймачів (вони спрацювали, по суті, як коронографи, тобто інструменти, що дозволяють закривати світло яскравого об'єкта) – камери середнього та камери ближнього інфрачервоного діапазону, встановлених на об'єктив телескопа. Через відмінність оптичних систем приймачів об'єкт на отриманих фотографіях має різні форми, а через відмінність довжин електромагнітних хвиль – різні кольори.

26 вересня 2022 року космічний зонд NASA, який запустили для виконання першої тестової місії захисту від астероїдів (Double Asteroid Redirect Test, DART), має вдарити в астероїд Діморфос (діаметр – 170 метрів), який є супутником астероїда Дідимос (780 км). Хоча астероїд не становить загрози для Землі, це перше у світі випробування техніки кінетичного зіткнення з використанням космічного апарата для відхилення астероїда для захисту планети. DART – ударник, на якому немає жодного наукового корисного навантаження. Підраховано, що удар 500-кілограмового зонду DART зі швидкістю 6 км/с призведе до зміни швидкості астероїда порядку 0,4 мм/с. Це натомість спричинить спочатку невелику зміну траєкторії астероїдної системи, але з часом її шлях у міжпланетному просторі стане іншим (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 19.09*).

Учена-астрофізик О. Компанієць: «Популяризацію науки потрібно починати з раннього віку, адже саме тоді люди найбільше відкриті для дослідження світу».

«Я впевнена – проблема в тому, що ціле покоління зростало без залучення в науку. І це треба змінювати. Хтось скаже – війна, не до того.

Категорично не погоджуся з ним. Ми маємо вже зараз будувати майбутнє», – зауважує у своїй статті «Як полюбити науку з дитинства: корисний ресурс для освіти» спеціально для інтернет-видання «Дзеркало тижня» молодша наукова співробітниця Головної астрономічної обсерваторії (ГАО) НАН України Олена Компанієць. На думку вченої, діти – це дослідники й дослідниці за своєю вдачею. Війна цього не змінила.

Авторка статті розповідає про новий цікавий проєкт «Science4Kids», покликаний налагодити комунікацію між українськими вченими та дітьми й показати сенс і захопливість науки. Він створений командою односторонців INSCIENCE та за підтримки Вишеградського фонду. «Поки захисники та захисниці борються зі зброєю в руках за наше майбутнє, ми вирішили теж боротися за майбутнє, але в освітньому вимірі, – зазначає О. Компанієць. Наша мета – допомогти дітям з адаптацією до нових умов, нагадати й показати, скільки всього дивовижного є на Землі та за її межами. Адже наука – це цікаво й захопливо, якщо правильно подати інформацію» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 19.09*).

Здобутки української археології

Вийшла друком монографія «Стародавній Єгипет у Києві: відображення на склі (колекція скляних фотонегативів Наукового архіву Інституту археології НАН України).

Наприкінці 2021 р. вийшла друком монографія двох українських науковиць – єгиптологині, старшої наукової співробітниці Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України кандидата історичних наук О. Романової та археологині й архівознавиці, провідної архівістки Наукового архіву Інституту археології НАН України Г. Станиціної, – що стала результатом спільного проєкту згаданих інститутів академії з дослідження, каталогізації, оцифрування та введення в науковий обіг відкритої цими дослідницями унікальної колекції старих фотонегативів на склі, які показують давньоєгипетські артефакти й історичні пам'ятки і місцини Єгипту.

Книгу «Стародавній Єгипет у Києві: відображення на склі (колекція скляних фотонегативів Наукового архіву Інституту археології НАН України)» опубліковано двома мовами – українською та англійською, що доступніше її не лише для українських читачів, а й для світової спільноти єгиптологів та інших учених-гуманітаріїв, зокрема дослідників історії України ХХ ст., а також російського й радянського колоніалізму, адже видання поєднує єгиптологічні студії з дослідженнями історії української науки.

Монографія одночасно є каталогом, що містить фотографії 143 скляних негативів із відповідним науковим описом кожної та ґрунтовним

дослідженням історії цих фотонегативів і колекцій зображених на цих негативах давньоєгипетських об'єктів у музеях України.

Г. Станиціна виявила фотонегативи 2016 року – під час інвентаризації безпаспортних фотонегативів архіву, а О. Романова встановила, що на них зображено давньоєгипетські пам'ятки з київських музеїв 1920-х – 1930-х років. Обидві дослідниці наново інвентаризували фотодокументи й оцифрували їх, вирішивши повністю опублікувати цю колекцію, що отримала назву «Стародавній Єгипет».

Колекцію складають дві групи фотонегативів. Одна походить із фотографування реставраційних робіт українськими реставраторами на чолі з відомим художником-«бойчукістом» М. Касперовичем. Давньоєгипетські саркофаги й інші пам'ятки реставрували у Всеукраїнських художньо-реставраційних майстернях у другій половині 1930-х рр., а пам'ятки зберігалися в об'єднаній із трьох музеїв колекції в Музеї культів і побуту, що пізніше став Музеєм історії релігій (на території нинішнього Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра» в Києві). Цю колекцію українські музейники й науковці зібрали, експонували, реставрували і навіть готували каталог-дослідження, залучивши до цього російських єгиптологів із музею «Державний Ермітаж» (Санкт-Петербург, нині РФ) М. Мат'є та І. Лур'є й, очевидно, єдиного на той час єгиптолога на теренах Української СРР С. Доніча. Російські єгиптологи мали підготувати (і таки підготували) текст дослідження пам'яток цієї колекції, який потрібно було перекласти українською та опублікувати в Києві, як видання музею. Але всі ці проєкти не реалізувалися, бо радянська влада розгорнула масові репресії проти української інтелектуальної та культурної еліти і більшість українських учасників проєкту постраждали. Не відомо, чи закінчилася реставрація, – матеріали її фотодокументування виявилися нікому не потрібними і забутими. Надалі радянська влада зробила все, щоб умов для розвитку єгиптології в Києві й інших містах України не було.

Саму колекцію давньоєгипетських артефактів із часом було розпорошено й місця перебування частини пам'яток досі не відомі. Невелика їхня частина лишилася в окремих київських музеях, деякі відшукалися в Одеському археологічному музеї НАН України. Атрибутування пам'яток, зображених на фотонегативах, виконала О. Романова. Монографія містить розділ, що описує, які саме давньоєгипетські пам'ятки зображені на негативах, як вони потрапили до музеїв Києва та як склалась їхня подальша доля.

Друга частина фотонегативів є групою репродукцій фотографій із різних книг, на яких зображено піраміди в Гіза, статуї з Каїрського єгипетського музею, відомі архітектурні, археологічні пам'ятки та краєвиди у Єгипті, а також прорисовки сцен декорації окремих гробниць. Цю групу візуальних джерел підготували, найімовірніше, як ілюстрації для певної публікації, що демонструють впровадження концепції рабовласницького ладу у Єгипті в радянську єгиптологію та викладання історії Стародавнього

Єгипту й експонування давньоєгипетських артефактів у музеях СРСР. Результатам дослідження другої групи віднайдених фотонегативів присвячується останній розділ монографії.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. унеможливило звичні процедури розповсюдження книги через систему магазинів, а чимало паперових книг узагалі виявилися недоступними нині. Між тим із початком російського наступу ця монографія науковиць академії не лише не втратила своєї актуальності, а й набула ще більшого значення – як дослідження російського і радянського колоніалізму в галузі культурної політики у 1920-х – 1930-х роках, котре докладно простежує, як за радянської доби нищили українську культурну й історичну спадщину, фізично винищували представників української культурної та наукової еліти, а українську культуру зводили до рівня місцевої провінційної культури, якій не дозволялося розвивати власну єгиптологію. Тож авторки книги й Інститут археології НАН України, який наразі зберігає цю унікальну колекцію фотонегативів, вирішили удоступити видання для світової наукової спільноти, опублікувавши його в депозитарії наукової літератури бібліотеки Університету Й. Гутенберга в Майнці (Німеччина) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 19.09).

Питання екології та уникнення техногенних катастроф

У Київському Будинку вчених НАН України доцент кафедри біомедицини та нейронаук Київського академічного університету, науковий співробітник відділу нервово-м'язової фізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України кандидат біологічних наук О. Болдирєв 14 вересня прочитав лекцію «Хімічна зброя нервово-паралітичної дії» (в межах лекторію «Дійсна наука») і поінформував про синапс як інструмент мозку й жертву війни.

Коли йдеться про аналіз інформації в мозку, майже завжди все впирається в процеси, що відбуваються в щілині між двома нервовими клітинами. Це місце називають синапсом, воно дуже маленьке, але наповнене різноманітними надзвичайно важливими молекулами. Тут електричний сигнал однієї нервової клітини викликає виділення малих молекул – нейромедіаторів, які своєю чергою викликають появу електричного сигналу в наступній клітині. Синапси необхідні не тільки для спілкування нейронів, а й для стимуляції роботи м'язів. Найкраща функція деяких синапсів може захистити нас від небезпеки, а може – довести до божевілля. Рослини, гриби й мікроорганізми за мільйони років еволюції та військова промисловість за попереднє століття створили чимало отрут, що атакують різні елементи синапсів. Як захиститися від цих атак докладніше можна ознайомитися за цим посиланням (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 14.09).